

Żurawski vel Grajewski, Radosław

Wielka Brytania w dyplomacji Edvarda Beneša (październik 1938 - sierpień 1942)

Dzieje Najnowsze 38/2, 31-53

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Radostaw Żurawski vel Grajewski

Łódź

Wielka Brytania w dyplomacji Edvarda Beneša (październik 1938–sierpień 1942)

Okres ograniczony cezurami chronologicznymi wymienionymi w tytule obejmuje tę część emigracyjnej aktywności politycznej ostatniego prezydenta I Republiki Czechosłowackiej wobec Wielkiej Brytanii, która zawiera w sobie jego działalność od epoki następującej bezpośrednio po zawarciu, z udziałem Anglii, umowy monachijskiej 29 września 1938 r. do czasu oficjalnego wycofania przez Londyn swego uznania dla tego porozumienia — 5 sierpnia 1942 r. Ograniczenia objętościowe tekstu zmuszają mnie przy tym do pominięcia licznych wątków relacji czechosłowacko-brytyjskich dotyczących stosunków wojskowych, gospodarczych, umów finansowych czy wspieranych przez Brytyjczyków negocjacji z Polakami w sprawie konfederacji polsko-czechosłowackiej. Archiwalny materiał źródłowy, który stanowi podstawę poniższych rozważań jest wynikiem kwerendy przeprowadzonej w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych ČR i Archiwum Instytutu Tomáša Garrigue Masaryka w Pradze. Wykorzystałem także liczne opublikowane już zbiory dokumentów, pamiętniki i literaturę. Brak miejsca zmusza mnie jednak do odesłania czytelników zainteresowanych informacjami na ten temat do opublikowanych przeze mnie wcześniej artykułów¹, gdzie znajduje się pełne omówienie zebranego materiału, jak i szersze przedstawienie analizowanych zagadnień, oraz do przypisów. Prezentowany szkic, jest próbą zwięzłej syntezy, w której staram się ująć zasadnicze, ówczesne kierunki i cele dyplomacji Edvarda Beneša wobec Wielkiej Brytanii. Sprawa anulowania umowy monachijskiej przez stronę brytyjską jest przy tym tylko jednym z aspektów polityki prezydenta w omawianym okresie, co prawda stale obecnym, a po lipcu 1941 r. najważniejszym w działaniach jego dyplomacji. Sam Beneš występuje w artykule (i w jego tytule) jako postać wiodąca nie tylko ze względu na zasadniczą rolę, jaką odgrywał w opisywanych wydarzeniach, ale także dlatego, że w okresie od marca do grudnia 1939 r., (a nawet i dalej) mieszczącym się w cezurach

¹ R. Żurawski vel Grajewski, *Z historii działań politycznych Edvarda Beneša wobec władz brytyjskich (marzec 1939–lipiec 1940)*, „Acta Universitatis Lodziensis” Folia Historica 75, 2002, s. 107–135; idem, *Z historii stosunków brytyjsko-czechosłowackich w okresie II wojny światowej (lipiec 1940–lipiec 1941)*, w: *Z polityki zagranicznej Wielkiej Brytanii w I połowie XX wieku. Studia i szkice*, pod red. A. M. Brzezińskiego, Łódź 2002, s. 128–172; idem, *Starania dyplomacji czechosłowackiej o cofnięcie uznania rządu brytyjskiego dla umowy monachijskiej (sierpień 1941–sierpień 1942 r.)*, w: *Czechosłowacja w stosunkach międzynarodowych w I połowie XX w. Studia i szkice*, pod red. A. M. Brzezińskiego, Warszawa 2003, s. 69–128.

chronologicznych pracy, trudno jest mówić o stosunkach czechosłowacko–brytyjskich, gdyż oficjalnie państwo czechosłowackie nie istniało.

Po dramatycznych dla Czechosłowacji decyzjach zapadłych w Monachium prezydent Republiki jeszcze w październiku 1938 r., pod naciskiem niemieckim, złożył swój urząd i wyjechał do Wielkiej Brytanii. Już wtedy był przekonany, że w dalszej perspektywie Anglia odegra decydującą rolę w nadchodzącej wojnie z Niemcami. Dostyc szybko nad Tamizą wokół jego osoby zaczęło gromadzić się środowisko czechosłowackiej emigracji politycznej przeciwnej porządkowi monachijskiemu, m.in. Jan Masaryk — były poseł czechosłowacki w Wielkiej Brytanii, który po Monachium podał się do dymisji, prawnik dr Jaroslav Drábek i czechosłowacki attaché wojskowy w Londynie płk. Josef Kalla². Sytuacja Beneša w pierwszych miesiącach emigracji była niezwykle trudna. Mimo iż był doskonale znany w ówczesnym świecie polityki, po październiku 1938 r. nie miał formalnego mandatu do reprezentowania kogokolwiek poza sobą samym. Tak Wielka Brytania, jak i Francja — sygnatariusze umów monachijskich — uznawały w pełni legalność władz Czecho–Słowacji z następcą Beneša — prezydentem Emilem Háchą na czele. Obecność Beneša w Londynie, odbierana jako utrudnianie manewrowania wobec Berlina w i tak ciężkiej sytuacji politycznej, była także owym władzom w Pradze nie na rękę. W tych okolicznościach w lutym 1939 r. podjął on decyzję o opuszczeniu Wielkiej Brytanii i wyjeździe do Stanów Zjednoczonych. Za oceanem zastały go też wydarzenia z 15 marca 1939 r., w wyniku których byt polityczny Republiki Czecho–Słowackiej został ostatecznie zniszczony, ale jednocześnie na arenie międzynarodowej otworzyły się szersze możliwości walki o jej przywrócenie.

Zajęcie przez Niemców Pragi i ogłoszenie Protektoratu Czech i Moraw spowodowały nie tylko kryzys międzynarodowy skutkujący stopniowym odchodzeniem przez mocarstwa zachodnie — zwłaszcza Anglię — od polityki appeasementu, ale także bunt w szeregach, lojalnej dotąd wobec władz II Republiki, czechosłowackiej służby dyplomatycznej. Posłuszeństwo, całkowicie już zależnej od Berlina Pradze, wypowiedzieli: poseł czechosłowacki w Waszyngtonie płk Vladimír S. Hurban, chargé d'affaires w Londynie Karel Lisický, poseł w Paryżu Štefan Osuský, a także przedstawicielstwo ČSR w Warszawie kierowane przez dr. Jurija Slavika, co zostało zaakceptowane przez rządy, przy których byli oni akredytowani³. Beneš również poczuł się zwolniony od wszelkich względów na traktat monachijski i rząd Protektoratu i postanowił występować odtąd jako drugi prezydent I Republiki Czechosłowackiej siłą zmuszony przez Niemców do złożenia urzędu i emigracji, ale w tych okolicznościach nadal mający prawo reprezentować Czechosłowację. Swe stanowisko zawarł w telegramie wysłanym 16 marca do prezydenta Stanów Zjednoczonych Franklina Delano Roosevelta, premiera Wielkiej Brytanii Arthura Neville'a Chamberlaina, premiera Francji Édouarda Daladiera, a także do Maksima Litwinowa — ludowego komisarza spraw zagranicznych ZSRS i do sekretarza generalnego Ligi Narodów Josepha Avenola. Protestował w nim przeciw agresji niemieckiej i prosił o odmowę uznania jej skutków⁴.

² E. Beneš, *Memoirs of dr (...) From Munich to New War and New Victory*, London b.d.w., s. 52.

³ *Czechoslovakia Fights Back. A Document of the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs*, Washington DC 1943, s. 177–178.

⁴ Dokument nr 3, 1939, 16. března, w: *Československo–sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty, díl 1 (březen 1939 — červen 1943)*, Praha 1998, s. 42–43;

Pierwsi 17 marca odpowiedzieli pozytywnie Amerykanie, potępiając następnie akcję niemiecką w nocy z 20 marca i w osobistym liście prezydenta Roosevelta do Beneša⁵. Foreign Office (dalej FO) i Quai d'Orsay oficjalne noty protestacyjne wystosowały pod adresem Berlina 18 marca. Stwierdzano w nich pogwałcenie przez Niemcy umów monachijskich i odmawiano uznania legalności wszelkich zmian zaprowadzanych po 15 marca w Czechosłowacji⁶. Ponieważ Związek Sowiecki od początku deklarował swój sprzeciw wobec polityki monachijskiej, powstała sytuacja, w której cztery światowe mocarstwa uznawały istniejące na swym terytorium przedstawicielstwa ČSR, odmawiając jednocześnie legalności skutkom akcji niemieckiej. Pozwalało to grupie Beneša sformułować twierdzenie o zachowaniu ciągłości istnienia I Republiki, znajdującej się, według tej interpretacji jedynie czasowo pod okupacją niemiecką.

Stanowisko Londynu — mimo deklaracji z 18 marca nie było jednak jednoznaczne. FO uchylało się od zobowiązań wynikających z udzielonych w Monachium gwarancji dla nowych granic ČSR, wskazując, iż podmiot, któremu ich udzielono, rozpadł się już przed akcją niemiecką w wyniku ogłoszenia niepodległości przez Słowację (14 III). W maju władze brytyjskie uznały *de facto* istnienie niepodległej Słowacji i wydały Niemcom na żądanie Hitlera czechosłowackie złoto zdeponowane w Bank of England. Latem Londyn uznał także faktyczne istnienie Protektoratu, a w FO rozważano nawet możliwość zamknięcia przedstawicielstwa ČSR w Wielkiej Brytanii⁷.

W tej sytuacji pilnym celem działań niepodległościowego wychodźstwa czechosłowackiego stało się wytworzenie jednego ośrodka politycznego, który mógłby koordynować akcję dyplomatyczną placówek ČSR odmawiających posłuszeństwa władzom Protektoratu i jednocześnie starać się o uznanie go za reprezentanta sprawy niepodległej Czechosłowacji na arenie międzynarodowej. Natychmiast trzeba też było podjąć akcję zapobiegającą uznaniu przez mocarstwa zachodnie zmian dokonywanych przez Niemców na terytorium ČSR i stworzyć program odbudowy niepodległego państwa czechosłowackiego.

Grono konsulów czechosłowackich obradujących 19 marca 1939 r. w Chicago zdecydowało się zaproponować Benešowi objęcie kierownictwa planowanej działalności. Już wcześniej do dyspozycji byłego prezydenta oddał się J. Masaryk, który też natychmiast powrócił do Londynu i nawiązał współpracę z K. Lisickým. Nad Tamizą znaleźli się również: płk František Moravec — szef czechosłowackiej służby informacyjnej, wraz z zespołem swych współpracowników i najważniejszą częścią tajnego archiwum, dr Hubert Ripka — urzędnik czechosłowackiego ministerstwa spraw zagranicznych i Jaroslav Smutný — były czechosłowacki konsul w Turcji⁸.

Poparcie, jakie otrzymał Beneš od części znajdujących się na emigracji polityków czechosłowackich, w niczym nie zmieniało jego statusu osoby prywatnej, jaką wciąż pozostawał dla Brytyjczyków. Także spora grupa polityków słowackich sceptycznie patrzyła na ambicje przywódce Beneša i nie chciała wcale powrotu do stanu sprzed Monachium, co wkrótce miało do-

⁵ *Odpověď presidenta Spojených Států Severoamerických F. D. Roosevelta ze dne 27. března 1939*, w: E. Beneš, *Šest let exilu a druhé světové války*, Praha 1947, s. 434.

⁶ E. Beneš, *Memoirs...*, s. 69; A. Essen, *Międzynarodowa działalność emigracji czechosłowackiej w latach 1939–1940*, w: *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939. Na przełomie pokoju i wojny 1939–1941*, pod red. S. Sierpowskiego, Poznań 1992, s. 381 i 386.

⁷ J. Kuklík, *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945. Právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*, Praha 1998 s. 46–48.; idem, *Vznik Československého Národního Výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940*, Praha 1996 s. 17–18. E. Tábořský, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, Praha 1993, s. 60–61.

⁸ F. Moravec, *Špión, jemuž nevěřili*, Praha 1990, s. IX i 224–225.

prowadzić do konfliktów w łonie samej emigracji czechosłowackiej. Tymczasem słabość pozycji Beneša ujawniła się przy podjętej przez niego próbie uzyskania od mocarstw potępienia aneksji terytorium Czechosłowacji dokonanych nie tylko przez Niemcy, ale także przez Węgry i Polskę⁹. Protest w tej sprawie, który wystosował on 13 maja 1939 r. na ręce sekretarza generalnego Ligi Narodów i przesłał także ministrom spraw zagranicznych Francji, Wielkiej Brytanii i ZSRS, mógł podpisać jedynie jako profesor Uniwersytetu w Chicago. Stało się to powodem odmowy dyskusji w Radzie Ligi Narodów nad telegramem Beneša — jako przysłanym przez osobę prywatną. Dopiero gdy dyplomacja sowiecka przyjęła na siebie odpowiedzialność za podanie tego protestu, sprawie nadano oficjalny bieg. Wkrótce jednak wybuchła wojna i sytuacja zmieniła się radykalnie¹⁰.

W lipcu 1939 r. Beneš wrócił do Londynu, gdzie klimat polityczny wokół jego osoby zaczął się zmieniać na lepsze. Co prawda, FO zachowywało wobec niego dawną rezerwę, formalnie ostrzegając go przed podejmowaniem na Wyspach Brytyjskich działalności politycznej, ale będący w opozycji wobec gabinetu Chamberlaina Winston Churchill i Anthony Eden zaprosili go na lunch w gronie kilkudziesięciu parlamentarzystów. Spotkanie, na którym byli obecni wszyscy ważniejsi politycy brytyjscy, a któremu przewodniczył Churchill, dało okazję do demonstracji sympatii na rzecz ČSR, co Beneš odczuł jako poważną zmianę w nastawieniu Wielkiej Brytanii do Czechosłowacji i Niemiec¹¹. Mimo to w chwili wybuchu wojny emigracja czechosłowacka pozostawała skłócona wewnętrznie i bez jednego uznanego tak przez nią, jak i przez aliantów ośrodka kierowniczego.

Już w dniu wypowiedzenia wojny III Rzeszy przez Wielką Brytanię i Francję — 3 września — Beneš wystosował telegramy do premierów obu państw i do władz polskich, oświadczając w nich, iż ziemie Czechów i Słowaków znajdują się także w stanie wojny z Niemcami. Odpowiedź nadeszła jedynie od Chamberlaina¹². Na tle powodowanej różnymi względami niechęci do Beneša tak w Paryżu, jak i w Warszawie jedynie FO prezentowało wyraźnie przychylniejszy stosunek do jego grupy. Za pośrednictwem specjalnego łącznika do kontaktów między nią a brytyjskim MSZ Roberta H. Bruce Lockharta — byłego sekretarza ekonomicznego poselstwa Wielkiej Brytanii w Pradze — rozpoczęły się rozmowy z lordem Edwardem W. Halifaxem — brytyjskim ministrem spraw zagranicznych, których celem miało być podjęcie współpracy wojskowej i ustanowienie politycznej reprezentacji Czechosłowacji w postaci rządu cieszącego się pełnym uznaniem lub choćby posiadającego status tymczasowości¹³. Próba rozstrzygnięcia tej kwestii metodą faktów dokonanych, poprzez powołanie rządu czechosłowackiego na emigracji, podjęta 12 września w Paryżu spaliła na panewce¹⁴. Brytyjczycy nie tylko odmówili przyjęcia do wiadomości tego kroku, ale interweniowali u władz francuskich przeciwko jego uznaniu. Było to spowodowane względami na opinie Węgier i Włoch, których stanowisko w toczącej

⁹ H. Batowski, *Europa zmierza ku przepaści*, Poznań 1989, s. 30–85 i 235–250.

¹⁰ Dokument nr 9, 1939, 13. května, w: *Československo-sovětské vztahy...*, s. 50–52; E. Beneš, *Memoirs...*, s. 71–73. A. Essen, *Międzynarodowa działalność...*, s. 386.

¹¹ F. Moravec, op. cit., s. 226; E. Beneš, *Memoirs...*, s. 81–84; E. Táborický, op. cit., s. 62.

¹² *Telegram Dr E. Beneše předsedovi britské vlády Nevillu Chamberlainovi ze dne 3 září 1939*, w: E. Beneš, *Šest let exilu...*, s. 435; *Dne 9 září 1939 zaslal min předseda Chamberlain tuto odpověď*, w: ibidem, s. 435. Patrz też E. Beneš, *Memoirs...*, s. 86–87.

¹³ E. Beneš, *Memoirs...*, s. 87–88; F. Moravec, op. cit., s. 232.

¹⁴ J. Kuklík, *Vznik...*, s. 24–25. Archiv Ústavu Tomáše Garrigue Masaryka (dalej AÚ TGM), fond 38, sign. 66/1, počet listů 68, s. 2 (kopie, s. 1, 3).

się wojnie nie było jeszcze rozstrzygnięte¹⁵. Wobec zdecydowanie wrogiego stosunku Quai d'Orsay do Beneša, który ujawnił się wyraźnie w czasie jego październikowej wizyty w Paryżu, kiedy to premier Daladier odmówił spotkania z politykiem czechosłowackim, koncepcję powołania rządu zarzucono. Paryż popierał opozycyjne wobec Beneša środowisko — głównie polityków słowackich skupionych wokół Š. Osuského, który z kolei nie wzbudzał zaufania Anglików. Czując się silniejszym na gruncie brytyjskim, Beneš rozpoczął zatem rokowania z FO w sprawie powołania Komitetu, który siłą rzeczy miałby niższy status prawny i mniejsze kompetencje, ale mógłby odgrywać rolę ośrodka koordynującego wysiłki czechosłowackiej emigracji i występować jako partner rządów alianckich. Podobne działania podjął w Paryżu wobec władz francuskich Osuský. Zostały one uwiecznione powodzeniem, kiedy 14 listopada Francja uznała Komitet za reprezentanta „narodu czechosłowackiego”¹⁶, co jednak nie oznaczało, iż może on reprezentować na forum międzynarodowym państwo czechosłowackie. Beneš miał nadzieję osiągnąć w Londynie lepsze rezultaty, ale negocjacje z Brytyjczykami przeciągnęły się aż do 20 grudnia, kiedy to Wielka Brytania oficjalnie uznała Czechosłowacki Komitet Narodowy z Benešem na czele¹⁷. Brytyjczycy przyznali Komitetowi prawo do reprezentowania „narodu czechosłowackiego” i prowadzenia rokowań w sprawie obiecanej przez rząd JKM pomocy dla tworzonej we Francji armii czechosłowackiej. Mimo to nadal utrzymywało się wiele niejasności co do stanowiska rządu angielskiego wobec powołanego Komitetu i jego uprawnień. Podczas publicznych oświadczeń w tej sprawie politycy brytyjscy nie byli w stanie określić, czy według nich reprezentuje on jedynie „Czechosłowaków” za granicą, czy także w kraju. Ponadto Wielka Brytania nie cofnęła uznania dla władz Protektoratu z E. Hachą na czele, choć FO legalności jego ustanowienia nie uznawało, a Czechosłowację uważało za terytorium okupowane¹⁸.

Rozstrzygnięcie osiągnięte w grudniu 1939 r. było jednak niewątpliwym sukcesem grupy Beneša, ale lista nadal niezrealizowanych celów jego dyplomacji pozostawała jeszcze długa. Zarówno Francja, jak i Wielka Brytania odmawiały uznania ciągłości istnienia I Republiki, oba państwa nadal czuły się związane porozumieniami monachijskimi, oba uznawały też rząd Háchy, a w Londynie rezydował ambasador słowackiego rządu księdza Josefa Tiso. Kwestia uzyskania jakichkolwiek zobowiązań od Wielkiej Brytanii dotyczących przywrócenia przedmonachijskiej państwowości czechosłowackiej w jej dawnym kształcie terytorialnym i ustrojowym nie była na tym etapie nawet przedmiotem rozmów. Wewnętrzne rozbieżności polityczne emigracji czechosłowackiej, pogłębione przez utworzenie 14 stycznia 1940 r. w Paryżu Czecho-Słowackiej Rady Narodowej pod przewodnictwem byłego premiera i jednego z czołowych polityków słowackich Milana Hodży, utrudniało negocjacje z aliantami. Hodža głosił program uzyskania dla Słowacji znacznie większej autonomii w przyszłym odbudowanym państwie czechosłowackim i miał ambicje odgrywania roli przywódczej w emigracji. Nowa struktura znalazła się zatem natychmiast w opozycji do Komitetu Beneša, co dawało aliantom łatwy pretekst

¹⁵ J. Kuklík, *Vznik...*, s. 28–29. AÚ TGM, fond 37, sign. 5, počet listů 67, s. 67.

¹⁶ AÚ TGM, fond 37, sign. 5, počet listů 67, s. 10 i 11, nota Š. Osuského do É. Daladiera z 13 XI 1939 r. i odpowiedź Daladiera z 14 XI 1939 r.

¹⁷ Archiv Ministerstva Zahraničních Věcí ČR v Praze (dalej AMZV), LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 129, *Dopis p. presidenta Lordu Halifaxovi; Dopis Lorda Halifaxa p. presidentovi* (oba pisma z 20 XII 1939 r.). Teksty te są też opublikowane w pracy E. Beneša, *Šest let exilu...*, s. 436–437.

¹⁸ AÚ TGM, fond 37, sign. 5, počet listů 67, s. 46–47; oraz dokument 38, 1939, prosinec 27, w: *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943. Acta Occupationis Bohemiae & Moraviae*, díl 1, k vydání připravila Libuše Otáhalová a Milada Červinková, Praha 1966, (dalej AOB&M.), s. 66.

usprawiedliwiający odrzucenie postulatów czechosłowackich do czasu osiągnięcia wewnętrznego porozumienia przez zwaśnione strony. Przy poparciu Francji dla Hodży Beneš mógł liczyć na przychyłność Brytyjczyków, którzy starali się doprowadzić do porozumienia konkurujących ze sobą ośrodków emigracji czechosłowackiej. W lutym przedstawiciel FO — R. H. Bruce Lockhart odwiedził obu zwaśnionych polityków i wymusił na nich deklarację wzajemnej współpracy. Beneš jednak najwyraźniej nie życzył sobie obecności Hodży w planowanym rządzie tymczasowym i w owym czasie sądził, iż nie należy przyspieszać jego powoływania. Spodziewał się, że nadchodzące wydarzenia wojenne doprowadzą do zmian we władzach Francji i Anglii — odejścia „ludzi Monachium” — co będzie miało pozytywny wpływ na sprawy czechosłowackie. Nie ma jednak wątpliwości, że zmiana statusu Komitetu na rząd tymczasowy stała się od początku 1940 r. priorytetowym celem działań jego dyplomacji, a przy jego realizacji liczył przede wszystkim na wsparcie Brytyjczyków. Sytuację dodatkowo komplikowała jednak obecność na Wyspach Brytyjskich antyfaszystowskiej opozycji Niemców sudeckich zgrupowanej wokół osoby niemieckiego socjaldemokraty Wenzla Jakscha. Ich gotowość do wstępowania do tworzonej armii czechosłowackiej — w perspektywie przekształcenia Komitetu w rząd tymczasowy — stawałaby na porządku dziennym problem przyznania im jakiejś reprezentacji politycznej. Jednakże z punktu widzenia Brytyjczyków Niemcy ci, na mocy wciąż uznawanych umów monachijskich, przestali być obywatelami czechosłowackimi, a zatem nie podlegali jurysdykcji władz czechosłowackich¹⁹. Do współpracy z grupą Jakscha sceptycznie nastawiona była także większość polityków czechosłowackich.

Od połowy marca Beneš podjął intensywne starania o uznanie Czechosłowackiego Komitetu Narodowego za rząd tymczasowy. Wykorzystywał przy tym przychyłność Brytyjczyków dla koncepcji utworzenia federacji polsko-czechosłowackiej, sugerując, iż dla powodzenia rokowań w tej sprawie konieczne jest stworzenie czechosłowackiego rządu tymczasowego, który byłby partnerem do rozmów z rządem polskim na emigracji²⁰. W rokowaniach prowadzonych z Lockhartem Beneš proponował również, aby utworzeniu rządu towarzyszyło powołanie szerszej reprezentacji politycznej pod nazwą Rady Narodowej oraz urzędu prezydenta Republiki²¹. Mimo rozbudzonych nadziei na szybki finał sprawy wkrótce okazało się jednak, że FO uznaje dalsze rokowania za niemożliwe do czasu, aż nie zostaną rozwiązane spory pomiędzy Czechami a Słowakami. Naciski Lockharta skłaniające Beneša do współpracy z Hodżą mocno irytowały czeskiego polityka, ale nie pozostawiały mu wielkiego wyboru²². Stanowisko władz brytyjskich zmuszało go do choćby taktycznego porozumienia się z byłym premierem²³, choć nie zmieniło jego zasadniczego stosunku do kwestii autonomii Słowacji w przyszłym odbudowanym państwie czechosłowackim.

Kolejną ofensywę dyplomatyczną rozpoczął Beneš pod koniec kwietnia od spotkania z podsekretarzem stanu w FO sir Alexandrem Cadoganem, któremu przedstawił memorandum zawierające szczegółową argumentację uzasadniającą konieczność i korzyści płynące

¹⁹ Dokumenty: nr 54, 1940, *únor 22* w: AOB&M., s. 80; nr 46, 1940, *únor 8.*, w: AOB&M., s. 70–75. Patrz też dokument nr 43, 1940, *únor 5.*, w: AOB&M., s. 68–69.

²⁰ Dokument nr 61, 1940, *březen 9.*, w: AOB&M., s. 84.

²¹ Memoriał w tej sprawie zatytułowany: *Draft Proposal for the Setting up of a Czechoslovak National Council as a Substitute Parliamentary Body*, przesłał Foreign Office pod datą 28 IV 1940 r. — AMZV, LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 129.

²² Dokumenty nr 91, 1940, *duben 24.*; nr 92, 1940, *duben 25.*, w: AOB&M., s. 110–111.

²³ Dokumenty nr 66, 1940, *březen 14.*, w: AOB&M., s. 86–87; nr 70, 1940, *březen 23.*, w: ibidem, s. 93–94.

z uznania tymczasowego rządu czechosłowackiego przez Wielką Brytanię²⁴. Intensywne negocjacje w tej sprawie miały się jeszcze toczyć ponad dwa miesiące. Stopień ich skomplikowania uzmysławia fakt, że dla strony brytyjskiej kwestia przyszłości Słowacji była wciąż otwarta, a konieczność jej związku z Czechami wcale nie tak oczywista. Podobnie nierozstrzygnięty pozostawał problem przynależności państwowej Niemców sudeckich²⁵. Z drugiej strony w owym okresie nawet dla strony czechosłowackiej możliwość powrotu do granic przedmonachijskich wydawała się iluzoryczna, a sam Beneš był gotów do ustępstw terytorialnych w stosunku do stanu sprzed września 1938 r.²⁶

Tymczasem w maju 1940 r. dramatyczny rozwój wydarzeń na spokojnym dotąd froncie francusko–niemieckim odsunął na dalszy plan sprawę toczących się negocjacji. Mimo iż 10 maja upadł rząd Chamberlaina, a nowym premierem brytyjskim został przychylny sprawom czechosłowackim W. Churchill, zasadnicze stanowisko FO nie uległo zmianie²⁷. Również niezmiennie negatywnie nastawione do starań czechosłowackich pozostawało Quai d’Orsay²⁸, jednakże szybko zbliżająca się klęska wojenna Francji wkrótce wyeliminowała tę przeszkodę. W chaosie katastrofy militarnej wojsk alianckich na kontynencie Beneš, widząc działania rządu Rzeczypospolitej na uchodźstwie zmierzające do ocalenia i ewakuacji resztek armii polskiej do Wielkiej Brytanii, podjął podobne starania w stosunku do wojsk czechosłowackich, zwracając się o pomoc w tej sprawie do FO, War Office i Admiralicji, którą w miarę możliwości uzyskał²⁹.

Jednocześnie tempa zaczęły nabierać rozmowy w sprawie utworzenia rządu tymczasowego. Główną rolę z ramienia FO odgrywał w nich w owym okresie William Strang — podsekretarz stanu w owym ministerstwie. Podczas spotkania 21 czerwca Beneš dyskutował z nim skład personalny przyszłego rządu, powołanie Rady Państwa pełniącej funkcje quasi–parlamentu i urzędu prezydenta Republiki, który rezerwował dla siebie. Proponowana koncepcja miała realizować, zdaniem Beneša, zarówno ambicje słowackie, jak i postulaty podnoszone przez Brytyjczyków³⁰. Została też przez Stranga wstępnie zaakceptowana, jednakże pod pewnymi warunkami. FO chciało ewentualne uznanie obwarować zastrzeżeniami dotyczącymi kwestii powojennych granic Czechosłowacji i aktualnej jurysdykcji nad obywatelami czechosłowackimi na terytorium brytyjskim.

²⁴ AMZV, LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 129, *Record of the Points Raised by dr Beneš in his Conversation with Sir Alexander Cadogan on April 26th 1940*; dokumenty nr 83, 1940, duben 8., w: AOB&M., s. 117; nr 93, 1940, duben 26., w: ibidem, s. 111–116; nr 95, 1940, duben 27, w: ibidem, s. 117; nr 97, 1940, duben 30., w: ibidem, s. 118; E. Beneš, *Memoirs...*, s. 102–103.

²⁵ AÚ TGM, fond 38, sign. 495/1, počet listů 188, s. 59–70.

²⁶ Dokument nr 98, 1940, duben 30., w: AOB&M., s. 119.

²⁷ AMZV, LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 129 — (kopia) *Dopis A. Cadogana p. prezidentovi* (z 25 V 1940 r.).

²⁸ AÚ TGM, fond 38, sign. 66/1, počet listů 68, notatka z 1 VI 1940 r., s. 4.

²⁹ AMZV, LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 129 — *Dopis pana presidenta Siru Sinclairovi* (z 18 VI 1940 r.); *Dopis pana presidenta ministrovi Edenovi* (z 18 VI 1940 r.); *Dopis Arch. Sinclaira panu presidentovi* (z 18 VI 1940 r.); *Dopis Mr. A. Edena panu presidentovi* (z 19 VI 1940 r.); E. Beneš, *Memoirs...*, s. 103–105; AMZV, LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 129 — *Memorandum o čsl. letcích v Anglii* (z 2 VII 1940 r.); *Memorandum o čsl. armáde v Anglii* (z 5 VII 1940 r.). E. Čejka, *Československý odboj na Západě (1939–1945)*, Praha 1997, s. 219–223.

³⁰ AMZV, LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 129 — *Memorandum. The Constitution of the Czechoslovak Government* (z 21 VI 1940 r.). Patrz też: J. Kuklík, *Vznik...*, s. 109–110.

W wyniku prowadzonych negocjacji Beneš mógł wystosować 9 lipca oficjalny list do lorda Halifaxa z notyfikacją utworzenia czechosłowackiego rządu tymczasowego wraz z innymi strukturami administracyjnymi państwa na wychodźstwie. Na jego czele, jako prezydent Republiki, stanął on sam. Premierem rządu został ksiądz Jan Šrámek, były wieloletni minister w rządach czechosłowackich. W nowo powoływanym gabinecie zasiąść miało 12 ministrów. Planowana w przyszłości Rada Państwa miała pełnić funkcje doradcze i kontrolne wobec władzy wykonawczej³¹. W liście z 18 lipca lord Halifax w imieniu władz brytyjskich przyjmował do wiadomości oświadczenie strony czechosłowackiej. Brytyjczycy wyraźnie jednak zastrzegali, iż krok ten nie oznacza, iż Wielka Brytania jest w jakikolwiek sposób zobowiązana co do kształtu przyszłych granic w Europie Środkowej oraz nie potwierdza tezy czechosłowackiej o nieprzerwanym legalnym istnieniu i prawnej ciągłości I Republiki. Oficjalne uznanie powołanych struktur państwa czechosłowackiego na wychodźstwie zostało stwierdzone w nocy wystosowanej przez Halifaxa na ręce prezydenta Republiki 21 lipca³². Jeszcze tego samego dnia Beneš specjalnym dekretem powołał do życia Radę Państwa, w skład której weszli reprezentanci różnych czechosłowackich ugrupowań politycznych, oprócz komunistów i Niemców sudeckich. Jej pierwszym przewodniczącym został dawny minister Rudolf Bechyně³³. Pierwsze zebranie rządu tymczasowego odbyło się 23 lipca 1940 r. w pomieszczeniach Czechosłowackiego Komitetu Narodowego na Park Street³⁴. Kilkumiesięczny wysiłek dyplomacji Beneša, od jesieni 1939 r. konsekwentnie zmierzającej do tego celu, został uwieńczony sukcesem.

Jakkolwiek był on niewątpliwy — nie był jednak pełen. Rząd czechosłowacki naznaczony piętnem tymczasowości miał status niższy niż pozostałe rządy sojusznicze na uchodźstwie. Ponadto FO nie przyjmowało na siebie żadnych zobowiązań co do powojennych granic w Europie Środkowej i odrzucało beneszowską teorię prawnej kontynuacji istnienia I Republiki Czechosłowackiej — co oznaczało, iż odzyskanie przez ČSR terytoriów utraconych od czasów Monachium było dla dyplomacji brytyjskiej kwestią otwartą. Kolejne ograniczenia dotyczyły jurysdykcji Tymczasowego Rządu Czechosłowackiego wobec obywateli czechosłowackich na terenie Wielkiej Brytanii, który to problem dotyczył głównie Niemców sudeckich, ale także Czechów i Słowaków pozostających w opozycji politycznej do Beneša. Przyznanie władzom czechosłowackim jurysdykcji nad dawnymi obywatelami ČSR pochodzenia niemieckiego, którzy wywodzili się przeważnie z terenów odstąpionych III Rzeszy na mocy umowy monachijskiej (sygnowanej przeciw przez Wielką Brytanię) i w jej wyniku stali się obywatelami niemieckimi, oznaczałoby w praktyce uznanie, że sporny obszar należy wciąż do Czechosłowacji. FO nie chciało dopuścić do takiej interpretacji powyższych decyzji i nie godziło się na przymusowy pobór Niemców sudeckich do armii czechosłowackiej³⁵. O niejasnym stosunku władz brytyjskich do kształtu przyszłej państwowości czechosłowackiej świadczy fakt, iż starannie unikały one

³¹ AMZV, LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 129 — *Dopis pana Presidenta Lordu Halifaxovi* (z 9 VII 1940 r.). Patrz też: E. Beneš, *Šest let exilu...*, s. 438–440. O składzie i strukturze rządu pisze J. Kuklík, *Londýnský exil...*, s. 52–54.

³² AMZV, LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 129 — *Dopis Lorda Halifaxe Panu Presidentovi* (z 18 VII 1940 r.); *Dopis pana Presidenta Lordu Halifaxovi* (z 19 VII 1940 r.); *Dopis Lorda Halifaxe Panu Presidentovi* (z 21 VII 1940 r.).

³³ *Czechoslovakia Fights Back...*, s. 188; E. Beneš, *Memoirs...*, s. 112–113.

³⁴ L. K. Feierabend, *Politické vzpomínky*, t. 1, b.m.w. 1994, s. 378.

³⁵ J. Kuklík, J. Němeček, *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, Praha 1999, s. 106 i 110; Z. Zeman, *Edvard Beneš. Politický životpis*, Praha 2000, s. 188; J. Kuklík, *Londýnský exil...*, s. 52.

w oficjalnych dokumentach wymienianych ze stroną czechosłowacką używania terminów „rząd Republiki Czechosłowackiej”, „prezydent Republiki Czechosłowackiej”, zastępując je określeniami typu: „czechosłowacki rząd tymczasowy”, „prezydent rządu tymczasowego”. Jednocześnie warto pamiętać, że po upadku Francji Wielka Brytania była jedynym mocarstwem pozostającym w wojnie z III Rzeszą i pozycję tę zachowywała przez najbliższy rok, tj. do ataku Niemiec na ZSRS, stając się w tym okresie, siłą rzeczy, najważniejszym partnerem politycznym dla dyplomacji Beneša w staraniach o rozszerzenie uznania dla władz czechosłowackich, a jej głos w tej kwestii okazywał się decydujący.

Mimo niedoskonałości uznania i krytyki środowisk opozycyjnych kierowanej pod adresem Beneša jego autorytet i pozycja w emigracji czechosłowackiej i w kraju uległy wyraźnemu wzmocnieniu. Sam prezydent rządu tymczasowego bardzo zresztą o to zadbał, przedstawiając opinii publicznej osiągnięty wynik negocjacji w świetle lepszym, niż był on w rzeczywistości. Natychmiast po utworzeniu rządu tymczasowego rozpoczął też starania o pełne uznanie tworzonych przez siebie struktur państwowych, które eliminowałyby towarzyszący im wciąż przymiotnik tymczasowości i stawiało je na równej płaszczyźnie z innymi rządami na uchodźstwie. Już w sierpniu podczas spotkania z Iwanem Majskim — ambasadorem sowieckim w Wielkiej Brytanii — poruszył temat uzyskania od ZSRS pełnego uznania rządu czechosłowackiego na emigracji oraz przyjęcia zasady nieprzerwanej prawnej ciągłości istnienia I Republiki w jej przedmonachijskich granicach, co miało stanowić środek nacisku na Brytyjczyków skłaniający ich do przyjęcia postulatów strony czechosłowackiej³⁶. Równocześnie, za pośrednictwem Bruce Lockharta próbował rozpocząć dyskusję w tej kwestii z FO, ale okazało się to niemożliwe, gdyż w sierpniu i wrześniu 1940 r. cała uwaga rządu JKM skupiona została na trwającej właśnie powietrznej bitwie o Anglię³⁷.

W owym okresie Beneš głosił pogląd, iż przyszła polityka czechosłowacka powinna się opierać na ścisłym sojuszu z Wielką Brytanią, współpracy z Polakami i innymi rządami na uchodźstwie, na której, jak wyczuwał, najwyraźniej Brytyjczykom zależało, oraz na ostrożnym, choć pozytywnym stosunku do ZSRS. Starał się zresztą jak mógł wytworzyć wśród polityków brytyjskich przychylną dla Kremla atmosferę, niezachwianie głosił pogląd, iż Moskwa wejdzie do wojny przeciwko Niemcom u boku aliantów i dostarczy Anglikom mnóstwo — nie zawsze jednak wiarygodnych — informacji wywiadowczych na temat Sowietów³⁸. Równoległe trwały starania o szersze międzynarodowe uznanie rządu tymczasowego. Stosowne noty zostały rozsyłane w tej sprawie przez H. Ripkę — sekretarza stanu w czechosłowackim MSZ — w pierwszym rzędzie do dominiów brytyjskich. W październiku i listopadzie nastąpiło uznanie ze strony Nowej Zelandii, Związku Południowej Afryki, Australii i Kanady³⁹. Beneš nie rezygnował także z prób uzyskania jasnej deklaracji ze strony brytyjskiej odrzucającej „dyktat monachijski” i stwierdzającej wolę całkowitego anulowania jego skutków. W drugą rocznicę Monachium — 30 września 1940 r. premier Churchill wystąpił ze stosownym oświadczeniem w audycji BBC. Nie spełniało ono jednak istotnych oczekiwań Beneša. W interpretacji władz brytyjskich układ monachijski zachowywał swą wagę prawną, choć został w sposób zasadniczy podważony przez działania samych Niemców. Ten pogląd różnił się poważnie od twierdzeń dyplomacji czechosłowackiej, która podkreślała nieważność owego układu od samego po-

³⁶ L. K. Feierabend, op. cit., t. 2, s. 96.

³⁷ R. H. Bruce-Lockhart, *Přichází zúčtování*, Brno 1948, s. 133.

³⁸ Dokument nr 57: 1940, 16. srpna, w: *Československo-sovětské vztahy...*, s. 148–149; L. K. Feierabend, op. cit., t. 2, s. 125; R. H. Bruce-Lockhart, op. cit., s. 132.

³⁹ J. Kuklík, *Vznik...*, s. 122.

czątku jako wymuszonego na ČSR groźbą użycia siły i domagała się uznania go za niebyły⁴⁰. W toku dalszej dyskusji udało się od strony brytyjskiej uzyskać jedynie oświadczenie, iż nie czuje się ona zobowiązana w jakikolwiek sposób co do kształtu przyszłych granic w Europie Środkowej, co dotyczy także „tak zwanej linii monachijskiej”⁴¹. Mimo tych różnic w oficjalnej propagandzie czechosłowackiej skierowanej do kraju utrzymywano, iż „umowa monachijska straciła jakąkolwiek ważność, którą mogłaby ewentualnie mieć”⁴².

W drugiej połowie października faktycznie utworzono wreszcie Radę Państwa, formalnie istniejącą już od lipca. Pod naciskiem Brytyjczyków Beneš został zmuszony do powołania w jej skład M. Hodży, natomiast Š. Osuský został mianowany, także pod presją brytyjską, ministrem stanu w Tymczasowym Rządzie Czechosłowackim — co w intencji FO miało doprowadzić do zażegnania sporów w łonie emigracji czechosłowackiej. Wkrótce odżyły one jednak z pełną siłą, uwidocznoną w krytyce jakości osiągnięć polityki Beneša wobec Wielkiej Brytanii (w kwestiach uznania nieprzerwanego istnienia I Republiki i anulowania Monachium) ostro formułowanej przez Osuského i z gwałtownością odpieranej przez prezydenta⁴³. Odrębnym problemem była też sprawa ewentualnej reprezentacji Niemców sudeckich — antynazistów (grupy socjaldemokratów Jakscha) — w czechosłowackiej Radzie Państwa. Zagraniczne kierownictwo socjaldemokracji niemieckiej uznawało, iż nie może mieć żadnych zobowiązań wobec rządu czechosłowackiego na emigracji, jeśli nie ma żadnych praw. Stąd FO odmówiło stronie czechosłowackiej jurysdykcji nad Niemcami sudeckimi do czasu porozumienia z nimi co do ich udziału w strukturach czechosłowackich władz emigracyjnych⁴⁴. Rozmowy prowadzone za pośrednictwem Bruce Lockharta nie przynosiły jednak postępu w tej kwestii. Choć Beneš rozważał możliwość przyznania im kilku miejsc w Radzie Państwa, opozycja wobec współpracy z Niemcami w rządzie czechosłowackim i w ruchu oporu w kraju była bardzo silna. FO nie naciskało też zbyt na rychłe rozstrzygnięcie tego problemu. Co więcej — już w listopadzie 1940 r. Beneš rozpoczął rozmowy sondażowe z politykami brytyjskimi na temat możliwości wysiedlenia znacznej liczby ludności niemieckiej z Czechosłowacji. Uważał wtedy, iż pozbycie się ok. miliona Niemców z ziem czeskich byłoby sukcesem i liczył na to, że okoliczności wojenne zmuszą rząd brytyjski do oficjalnego wypowiedzenia się w tej sprawie⁴⁵.

Kwestia uzyskania pełnego uznania rządu czechosłowackiego na emigracji pozostawała jednak priorytetowym zadaniem dyplomacji Beneša wobec Wielkiej Brytanii. Dla osiągnięcia tego celu wywierał on na Anglików presję, ponownie wykorzystując trwające negocjacje w sprawie powołania polsko-czechosłowackiej konfederacji. Twierdził, że rozmów nie można

⁴⁰ E. Beneš, *Memoirs...*, s. 116–117; lub idem, *Šest let exilu...*, s. 443–444.

⁴¹ *Letter from R. H. Bruce Lockhart, British Representative with the Czechoslovak Provisional Government, to Dr Eduard Beneš, President of the Republic, concerning Churchill's Speech of September 30th, 1940*, w: E. Beneš, *Memoirs...*, s. 302. Patrz też: *ibidem*, s. 199–200.

⁴² J. Masaryk, *Vólá Londýn*, Praha 2000, s. 64 lub idem, *Speaking to my Country*, Londyn b.d.w., s. 37.

⁴³ Z. Zeman, op. cit., s. 192; Dokument nr 104, 1940, říjen 14., w: AOB&M., t. 1, s. 133–134.

⁴⁴ Dokument nr 30 z 6 IX 1940 r., w: *Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945. Dokumenty*, oprac. Jitka Vondrová, Praha 1994, s. 64–66; dokument nr 210 — list R. W. Setona–Watsona do W. Jakscha z 26 IX 1940 r. oraz dokument nr 211 — list W. Jakscha do R. W. Setona–Watsona z 7 X 1940 r. w: *R. W. Seton–Watson and His Relations with Czechs and Slovaks. Documents 1906–1951*, t.1, Banská Bystrica 1995, s. 594–595.

⁴⁵ W. Jaksch, *Cesta Evropy do Postupimi, vina a osud v podunajském prostoru*, Praha 2000, s. 36–39 i 243–245; J. Kuklík, *Vzník...*, s. 156; dokument nr 115, 1940, listopad 18., w: AOB&M., t. 1, s. 142–144.

sfinalizować, dopóki obie układające się strony nie osiągną równoprawnego statusu⁴⁶. Intensywnym rozmowom polsko-czechosłowackim zwieńczonym deklaracją (11 XI) woli wejścia obu państw w ściślejszy związek polityczny i gospodarczy⁴⁷ towarzyszyły jednak zapewnienia strony czechosłowackiej pod adresem Moskwy, że to Anglicy nalegają na Beneša, aby porozumiał się z Polakami, on jednak „odrzuca wszystko, co by było wymierzone przeciwko Związkowi [Sowieckiemu — R. Ż.]” i zawsze zostanie wobec niego lojalny⁴⁸. Od jesieni 1940 r. Beneš poufnie dyskutował też z F. Moravcem problem ponownego nawiązania współpracy z wywiadem sowieckim w tajemnicy przed Brytyjczykami, co faktycznie nastąpiło pod koniec grudnia⁴⁹. W przemówieniu podsumowującym kończący się rok, wygłoszonym na zebraniu Rady Państwa, Beneš wciąż jednak deklarował ścisły sojusz z Wielką Brytanią. Przyznawał, że uzyskane uznanie władz brytyjskich dla rządu czechosłowackiego ma pewne ograniczenia, a choć podtrzymywał przy tym, iż kompromis w sprawie uznania kontynuacji istnienia I Republiki jest niemożliwy, to do stanowiska FO wobec granic odnosił się z większym zrozumieniem, podkreślając, iż dotyczy ono wszystkich państw regionu. Za najważniejsze zadanie dyplomacji czechosłowackiej uznał zaś uzyskanie bezwarunkowego stwierdzenia, „że porozumienie monachijskie nie istnieje”⁵⁰. Koniec 1940 r. przyniósł także pozytywne, z czechosłowackiego punktu widzenia, zmiany personalne w rządzie brytyjskim. W październiku odszedł z niego Chamberlain, który ciężko chory wkrótce zmarł. W grudniu urząd ministra spraw zagranicznych opuścił lord Halifax. Obaj byli związani z konferencją w Monachium i z tego względu nie cieszyli się sympatią strony czechosłowackiej. Nowym Foreign Secretary został przychylny Czechosłowacji A. Eden. Ta nominacja ułatwiła kontakty polityków czechosłowackich z FO i polepszyła klimat wzajemnych stosunków.

Wykorzystując nową sytuację Beneš postanowił zintensyfikować starania w sprawie uzyskania pełnego uznania. Na początku lutego 1941 r. przedłożył FO przygotowane przez siebie memorandum o celach wojennych Czechosłowacji. Starał się w nim ponownie przekonać stronę brytyjską do uznania prawnej kontynuacji istnienia I Republiki, stwierdzał nieważność umowy monachijskiej od chwili jej zawarcia, a w kwestii granic uznawał, że punktem wyjścia do dalszej o nich dyskusji musi być stan sprzed września 1938 r. Sugerował też Brytyjczykom przyjęcie zasady transferu ludności niemieckiej jako sposobu rozwiązania kwestii spornych na mieszanych narodowo obszarach i deklarował, że zmniejszenie jej liczby w odbudowanym pań-

⁴⁶ Szerzej o polsko-czechosłowackich planach federacyjnych patrz: T. Kisielewski, *Federacja środkowoeuropejska. Pertraktacje polsko-czechosłowackie 1939–1943*, Warszawa 1991; P. S. Wandycz, *Czechoslovak Polish Confederation and the Great Powers 1940–1943*, Indiana University 1956. M. K. Kamiński, *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939–1943*, Warszawa 2005; J. Nemeček, *Od spojenectví k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939–1945*, Praha 2003.

⁴⁷ Dokument nr 29, 1940, November 11, w: *Czechoslovak–Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939–1944*, Prague 1995, s. 64–65 lub dokument nr 116, 1940 listopad 11, w: *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1965, s. 181–182.

⁴⁸ Dokument nr 60, 1940, 2. října, w: *Československo–sovětské vztahy...*, s. 152–153.

⁴⁹ Z. Zeman, op. cit., s. 195–197; F. Moravec, op. cit., s. 278–281; dokumenty nr 110, 1940, listopad 7., w: *AOB&M.*, t.1, s. 139–140; nr 120, 1940, prosinec 1., w: *ibidem*, s. 147–148; lub dokument nr 67, 1940, 1. prosince, w: *Československo–sovětské vztahy...*, s. 166–167.

⁵⁰ E. Beneš, *Czechoslovakia's Second Struggle for Freedom*, Londyn b.d.w., s. 5–31; por. w wersji czeskiej — *Naš boj o osvobození republiky*, w: E. Beneš, *Šest let exilu...*, s. 261–289.

stwie będzie celem polityki czechosłowackiej w tym względzie⁵¹. Nadzieje Beneša na pełne uznanie rządu czechosłowackiego zostały mocno pobudzone podczas spotkania z Edenem 10 lutego, kiedy to brytyjski minister z życzliwością słuchał jego argumentów, przyrzekł rozpatrzyć sprawę i znaleźć rozwiązanie⁵². Te zachęcające perspektywy zaczęły się jednak rychło oddalać ze względu na coraz wyraźniejszą w marcu groźbę inwazji niemieckiej na Bałkanach — co zmusiło Edena do wyjazdu na kilka tygodni na Bliski Wschód. W tej sytuacji wszelkie istotne rozmowy czechosłowacko-brytyjskie zostały zawieszono. Rosnącej irytacji polityków czechosłowackich towarzyszyły kolejne zastrzeżenia zgłaszane przez ekspertów FO wobec ich postulatów. Przypominali bowiem, iż Beneš, zgodnie z prawem, zrzekł się prezydentury i że legalnie mianowano jego następcę uznanego przez Wielką Brytanię, która była stroną umowy monachijskiej ratyfikowanej przez parlament Zjednoczonego Królestwa. Spełnienie żądań Beneša oznaczałoby zatem zaprzeczenie legalności potwierdzonej uchwałą parlamentu, co w systemie opartego na precedensach prawa anglosaskiego mogłoby mieć dalekosiężne skutki prawne. Postulat zmierzający do uznania faktu, który się wydarzył, za niebyły nie mieścił się po prostu w kulturze prawnej Anglików i wydawał im się sprzeczny ze zdrowym rozsądkiem. Beneš natomiast widział w obiekcjach zgłaszanych przez Brytyjczyków jedynie złą wolę urzędników i stał się jeszcze bardziej niecierpliwy. Wobec braku postępu rozmów z racji nieobecności Edena chciał iść nawet wprost do Churchilla, co jednak Lockhart mu odradził, sugerując w zamian zaproszenie brytyjskiego premiera do złożenia wizyty armii czechosłowackiej⁵³. Doszło do niej dopiero 19 kwietnia, ale za to z punktu widzenia Beneša wypadła pomyślnie. Churchill obiecał, że zajmie się sprawą pełnego uznania rządu czechosłowackiego i czytał przygotowane przez prezydenta memorandum *Political and Juridical Relationship of the Czechoslovak Republic to Great Britain*. Oświadczył też, iż Wielka Brytania nie przyjmie żadnej niemieckiej oferty pokojowej i będzie się domagać zwrotu wszystkich zagrabionych przez Niemcy terytoriów, w tym Czechosłowacji, a same Niemcy zostaną wyraźnie pomniejszone. Nic zatem dziwnego, że przebieg wizyty nastroił polityków czechosłowackich optymistycznie⁵⁴.

W FO memorandum Beneša poddano jednak totalnej krytyce⁵⁵. Powtarzał on w nim znane już argumenty za uznaniem nieprzerwanej legalnej kontynuacji istnienia I Republiki, domagał się przywrócenia prawnej sytuacji ČSR sprzed września 1938 r. z pozostawieniem kwestii granic do dalszych negocjacji i żądał pełnego uznania dla prezydenta i rządu Republiki Czechosłowackiej w Londynie i zrównania ich międzynarodowej pozycji z innymi w pełni uznawanymi rządami na uchodźstwie. Symbolem tego miało być stosowanie w oficjalnych dokumentach terminologii: „Republika Czechosłowacka”, „Prezydent Republiki Czechosłowackiej” itd.⁵⁶ Pomimo przychylności Churchilla, jak i przybyłego na powrót do Londynu Edena negocjacje

⁵¹ *Czechoslovakia's Peace Aims*, w: R. W. Seton-Watson... , s. 602–615 lub wersja czeska: dokument nr 47, 1941, 3. únor, w: *Češi a sudetoněmecká otázka...*, s. 84–91.

⁵² R. H. Bruce-Lockhart, op. cit., s. 151. Patrz też: dokument nr 76, 1941, 10 února, w: *Československo-sovětské vztahy...*, s. 183; L. K. Feierabend, op. cit., t. 2, s. 38; Z. Zeman, op. cit., s. 193.

⁵³ R. H. Bruce Lockhart, op. cit., s. 152.

⁵⁴ Dokument nr 79, 1941, 18 dubna, w: *Československo-sovětské vztahy...*, s. 186–187; Z. Zeman, op. cit., s. 194; L. K. Feierabend, op. cit., t. 2, s. 38.

⁵⁵ J. Kuklík, *Londýnský exil...*, s. 96–97; R. H. Bruce Lockhart, op. cit., s. 154.

⁵⁶ AMZV, LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 160 — Memorandum E. Beneša z 18 IV 1941 r., *Political and Juridical Relationship of the Czechoslovak Republic to Great Britain*, s. 1–9. Patrz też: AMZV, LA–D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 129 — wraz z listem do R. H. Bruce Lockharta. O memorandum pisze też Beneš (*Memoirs...*, s. 124–125 i 201).

przebiegały nadal bardzo opornie, choć w pierwszej dekadzie maja strona czechosłowacka wciąż była przekonana, że osiągnięcie porozumienia jest kwestią jeszcze tylko jednego spotkania⁵⁷. Gdy jednak w swojej odpowiedzi z 26 maja na kwietniowe memorandum Beneša Eden podniósł znowu szereg formalnych zastrzeżeń jako główną przeszkodę w uznaniu de iure rządu czechosłowackiego wskazując istnienie prezydenta Háchy i rządu Protektoratu, dyskusja z wymianą argumentów prawnych i politycznych rozpoczęła się na nowo⁵⁸. Zirytowany Beneš zaczął obwiniać za kolejne opóźnienia właśnie Edena, aż w końcu polecił szefowi czechosłowackiego MSZ J. Masarykowi, aby oficjalnie udał się do ministra FO i zażądał zakończenia sprawy. Podczas spotkania, do którego doszło 20 czerwca, przynaglany do decyzji Eden tłumaczył się niespodziewaną opozycją ze strony dominiów — zwłaszcza Johana Christiana Smutsa — osobieście niechętnego Benešowi premiera Związku Południowej Afryki i przyrzekł, iż ponownie porozmawia z Churchilllem i postarają się coś zrobić w dyskutowanej kwestii⁵⁹.

Przełomem dla prowadzonych negocjacji okazał się jednak atak niemiecki na ZSRS 22 czerwca 1941 r. Wiadomość o rozpoczęciu wojny niemiecko–sowieckiej wywołała prawdziwą euforię czechosłowackiego prezydenta, od początku oczekującego na wybuch tego konfliktu. Był on też bardzo zadowolony z oświadczenia Churchilla, który w swym przemówieniu radiowym, konsultowanym z Benešem, zaferował ZSRS pomoc i sojusz przeciwko Niemcom. Powstała sytuacja zmieniała w znacznym stopniu położenie międzynarodowe sprawy czechosłowackiej i otwierała przed Benešem nowe możliwości gry, które też natychmiast wykorzystał⁶⁰. Oferta pełnego uznania rządu czechosłowackiego przez Moskwę, złożona Benešowi za pośrednictwem ambasadora Majskiego 8 lipca⁶¹, dawała mu do ręki doskonale narzędzie nacisku w tej sprawie na FO i stawiała w zupełnie innej pozycji negocjacyjnej. Jeszcze tego samego dnia Masaryk pospieszył do Edena, aby powiadomić go o stanowisku sowieckim wobec tak długo dyskutowanej z Brytyjczykami kwestii. Ośmielony poparciem Moskwy, jasno dał do zrozumienia swemu rozmówcy, iż strona czechosłowacka czuje się rozczarowana, że Wielka Brytania pozwoliła się wyprzedzić w tak ważnej sprawie Związkowi Sowieckiemu. Edenowi nie pozostało nic innego, jak tylko przyrzec, że maksymalnie przyspieszy decyzję rządu. Było jasne, że gra idzie o czas i prestiż Wielkiej Brytanii. W obliczu świeżej inicjatywy Kremla dyplomacja brytyjska znalazła się w defensywie — chodziło teraz o to, aby to rząd JKM jako pierwszy spełnił postulaty czechosłowackie⁶². Mimo tempa prac w FO Sowietci byli jednak o krok do przodu przed Brytyjczykami. Już 16 lipca Majski przedłożył stronie czechosłowackiej projekt umowy czechosłowacko–sowieckiej zawierający m.in. pełne uznanie rządu i oświadczył gotowość natychmiastowego jej podpisania. Wyraźnie rozżalony na Anglików Beneš oceniał uznanie ze strony Moskwy jako krok o wielkim znaczeniu, „dlatego że jest to uznanie w formie

⁵⁷ L. K. Feierabend, op. cit., t. 2, s. 38; dokument nr 169, 1941, květen 11., w: AOB&M., t. 1, s. 213–214.

⁵⁸ J. Kuklík, *Londýnský exil...*, s. 97; AMZV, LA–D, Politické věci, Mnichov–Anglie, oddíl 4, regál 70, číslo 137, list E. Beneša do A. Edena z 28 V 1941 r., s. 56–57; inne kopie s. 58–59, 62–69, wersja czeska — s. 60–61.

⁵⁹ Dokument nr 186, červen 14., w: AOB&M., t. 1, s. 228–229; kopia rękopisu sprawozdania J. Masaryka: dokument nr 7, 1941, 20. červen, Londýn. *Záznam J. Masaryka o jednání u A. Edena v záležitosti definitivního uznání československé vlády*, w: *Osudové kroky Jana Masaryka. Výběr dokumentů ke 110 výročí narození Jana Masaryka*, Praha 1996, s. 143–152 lub: L. Soukup, *Chvilé s Janem Masarykem z paměti Lumíra Soukupa*, Praha b.d.w., s. 58–60.

⁶⁰ L. K. Feierabend, op. cit., t. 2, s. 232; dokumenty nr 193, 1941, červen 23, w: AOB&M., t. 1, s. 234–235 lub nr 84, 1941, června 23, w: *Československo–sovětské vztahy...*, s. 192–196.

⁶¹ Dokument nr 88, 1941, 8. července, w: *Československo–sovětské vztahy...*, s. 201–205.

⁶² P. Kosátek, M. Kolář, *Jan Masaryk. Pravdivý příběh*, Praha 2000, s. 160–161.

pierwszej międzypaństwowej umowy sojuszniczej, którą zawiera Trzecia [sic!] Republika” Czechosłowacka⁶³. Porozumienie zostało podpisane przez Masaryka i Majskego w południe 18 lipca, a jako że nie wymagało dodatkowych ratyfikacji, nabierało ważności natychmiastowej⁶⁴. Według relacji sowieckiego ambasadora, uradowany czechosłowacki minister spraw zagranicznych miał podczas tego ceremoniału wyznać: „Po dzisiejszym dniu mogę śmiało stwierdzić, że nie na próżno żyłem na świecie”⁶⁵. W cztery godziny później Bruce Lockhart, na polecenie Edena, przyprowadził Masaryka do FO, gdzie Foreign Secretary wręczył mu notę wystosowaną w imieniu rządu brytyjskiego. Oświadczano w niej, iż uznaje on prawną pozycję prezydenta i rządu Republiki Czechosłowackiej za identyczną z innymi sprzymierzonymi głowami państw i rządami na emigracji oraz zobowiązano się w przyszłości w oficjalnych stosunkach posługiwać się formami: „Republika Czechosłowacka”, „Poselstwo Republiki Czechosłowackiej” itd. Jednocześnie wyrażano nadzieję, że bezpośrednio po wojnie właśnie uznawany rząd Republiki Czechosłowackiej podda się weryfikacji zgodnie z demokratycznymi regulacjami konstytucji swego kraju. Brytyjczycy nadal odmawiali jednak uznania istnienia prawnej kontynuacji I Republiki i odrzucali wszelkie zobowiązania dotyczące powojennych granic w Europie Środkowej. Ponadto rząd brytyjski, powołując się na rozmowy prowadzone z Niemcami sudeckimi (Jakschem) w sprawie ich uczestnictwa w strukturach władz czechosłowackich, zastrzegał sobie prawo wykonywania jurysdykcji nad „pewnymi kategoriami dawnych obywateli czechosłowackich” na terytorium brytyjskim⁶⁶. Według umowy, nowym posłem przy rządzie czechosłowackim miał zostać Philip Bouverie Bower Nichols, przejmując (w wyższej randze dyplomatycznej) dotychczasowe obowiązki Bruce Lockharta.

Beneš, któremu natychmiast przekazano otrzymany dokument, w miarę jego lektury tracił początkowy entuzjazm. W dwóch istotnych dla strony czechosłowackiej kwestiach — kontynuacji istnienia I Republiki i gwarancji granic — uznanie brytyjskie było węższe niż sowieckie. Akapit dotyczący wyłączenia spod jurysdykcji czechosłowackiej Niemców sudeckich Beneš uznał za nie do przyjęcia w tak ważnym dokumencie i zażądał, by strona brytyjska wykreśliła go z tekstu noty, choć godził się, by to zastrzeżenie uczyniono gdzie indziej. Prośbę prezydenta, po powtórnym naleganiu, wkrótce spełniono. Wtedy też, tj. 30 lipca, nastąpiło dopiero ostateczne przyjęcie dokumentu zamykające okres starań o pełne uznanie przez Wielką Brytanię władz czechosłowackich na uchodźstwie⁶⁷.

W pozostałych sprawach Beneš nie miał na razie zamiaru wszczynać rokowań, wychodząc z założenia, że prędzej czy później i tak otrzyma spełnienie swych postulatów, a czas gra na jego korzyść. Miał jednak za złe Brytyjczykom, że potrzebowali aż przynaglenia sowieckiego, aby rozwiązać tak długo negocjowaną kwestię. W oficjalnych przemówieniach radiowych do kraju

⁶³ Dokument nr 199, 1941, *červenec 16.*, w: AOB&M., t. 1, s. 244–245 lub dokument nr 90, 1941, *16. červenec*, w: *Československo-sovětské vztahy...*, s. 208–210.

⁶⁴ *Úmluva mezi Svazem Sovětských Socialistických Republik a Republikou Československou*, w: E. Beneš, *Šest let exilu...*, s. 258.

⁶⁵ I. Majski, *Wspomnienia ambasadora radzieckiego*, t. 3, *Wojna 1939–1943*, Warszawa 1970, s. 188.

⁶⁶ R. H. Bruce Lockhart, op. cit., s. 159–160; idem, *Jan Masaryk osobní vzpomínky*, Londyn, b.d.w., s. 36. Dokument nr 203, 1941, *červenec 19.*, w: AOB&M., t. 1, s. 247–248. J. Kuklík, *Londýný exil...*, s. 98–99; patrz też komentarz L. Soukupa, op. cit., s. 61–62.

⁶⁷ Dokumenty nr 209, 1941, *červenec 23.*, w: AOB&M., t. 1, s. 254 oraz nr 211, 1941, *červenec 30.*, w: idem, t. 1, s. 255–256. AMZV — LA—D, Politické věci, oddíl 4, regál 70, číslo 160, *dokumenty týkající se definitivního uznání čsl. vlády v Londýně britskou vládou.* — Nota A. Edena do J. Masaryka z 18 VII 1941 r. — wersja z opuszczonym fragmentem odnoszącym się do Niemców sudeckich.

zarówno Beneš, jak i Masaryk, informując rodaków o zawartym porozumieniu, nawet słowem nie wspomnieli o zastrzeżeniach towarzyszących brytyjskiemu uznaniu. Przeciwnie — Beneš podkreślał, że „dawna Republika Czechosłowacka” i jej cały aparat państwowy funkcjonują jak przed Monachium⁶⁸. Spośród problemów zasadniczych dla dyplomacji Beneša kwestia stosunku do Monachium pozostawała jednak wciąż sprawą do uzgodnienia w relacjach czechosłowacko-brytyjskich. Nic zatem dziwnego, że od momentu uzyskania pełnego uznania władz ČSR na uchodźstwie głównym jej zadaniem stało się doprowadzenie do anulowania przez Wielką Brytanię umowy monachijskiej.

Uznanie owego porozumienia za niebyłe — czego domagała się strona czechosłowacka — napotykało jednak liczne przeszkody nie tylko natury prawnej — o czym była już mowa — ale i politycznej. Taki krok implikowałby konieczność potwierdzenia istnienia Czechosłowacji w granicach przedmonachijskich, co otwierałoby na nowo kwestię przynależności państwowej Niemców sudeckich, komplikowało stosunki Wielkiej Brytanii z Węgrami i zmuszało ją do opowiedzenia się po stronie czechosłowackiej w jej sporze z innym sojusznikiem Londynu — Polską, a także groziło zgłoszeniem podobnych żądań gwarancji dla całości przedwojennego terytorium przez Jugosławię i Polskę, których spełnienie, zwłaszcza wobec ostatniego sprzymierzeńca, prowadziłyby do fundamentalnego konfliktu z ZSRS. Beneš po części zdawał sobie sprawę z tych uwarunkowań polityki brytyjskiej. Mimo to nie ustawał w wysiłkach na rzecz osiągnięcia wyznaczonego celu⁶⁹. Jeszcze latem 1941 r. sądził, iż anulowanie Monachium będzie możliwe jedynie w porozumieniu z antynazistowskimi przedstawicielami Niemców sudeckich. Ich pozycję zdawała się wzmacniać deklaracja mocarstw zawarta w Karcie Atlantycznej oznajmiająca, iż nie będą one popierały żadnych zmian terytorialnych, które nie będą zgodne z wyrażoną wolą mieszkańców odnośnych terenów, oraz wsparcie FO dla Jakscha w jego rokowaniach o włączenie reprezentacji Niemców sudeckich do czechosłowackiej Rady Państwa⁷⁰. Jednak już pod koniec września stanowisko Beneša w tej sprawie uległo poważnemu usztywnieniu, zwłaszcza wobec gwałtownych protestów ruchu oporu w kraju i groźby buntu oficerów armii czechosłowackiej niedwuznacznie sformułowanej przez ministra obrony narodowej gen. Sergeja Ingra, w razie gdyby rząd uległ presji brytyjskiej i wprowadził Niemców do Rady Państwa i do armii⁷¹. Oceniając, że czas gra na korzyść strony czechosłowackiej, Beneš doprowadził zatem do faktycznego zawieszenia rozmów z Jakschem⁷².

Starał się natomiast o obecność w propagandzie czechosłowackiej kwestii anulowania Monachium, a w rozmowach z politykami brytyjskimi wskazywał, że dla istnienia niepodległego państwa czechosłowackiego przynależność do niego większości przedmonachijskich terenów Czech i Moraw jest niezbędna. Propagował też rozwiązanie problemu ludności niemieckiej poprzez przyjęcie metody masowego jej transferu do Niemiec, nawołując w publicznych przemówieniach do odebrania Niemcom wszystkich zdobyczy terytorialnych, a nawet do zmian granicznych kosztem Rzeszy⁷³. W dyskusjach z przedstawicielami FO prezentował nadzwyczajny

⁶⁸ E. Beneš, *Šest let exilu...*, s. 127–131.

⁶⁹ L. Soukup, op. cit., s. 62. Patrz też: E. Beneš, *Memoirs...*, s. 200–201.

⁷⁰ W. Jaksch, op. cit., s. 250–251; P. M. Majewski, *Dyplomacja brytyjska wobec przyszłości Sudetów i planów wysiedlenia mniejszości niemieckiej z Czechosłowacji, 1939–1942*, „Dzieje Najnowsze” 2001, z. 4, s. 70.

⁷¹ Dokument nr 67 z 15 IX 1941 r., w: *Češi a sudetoněmecká otázka...* s. 120–121.

⁷² P. M. Majewski, *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*, Warszawa 2001, s. 231–232.

⁷³ Dokument nr 75, z X 1941 r., w: *Češi a sudetoněmecká otázka...*, s. 132–134. E. Beneš, *The Present war and the Future Peace*, w: *idem, Towards a Lasting Peace. Three speeches delivered by dr. (–) President of the Czechoslovak Republic*, London b.d.w., s. 3–18.

optymizm, sugerując, że wojna, z różnych względów, może się skończyć już jesienią 1942 r. w wyniku załamania się wewnętrznego Niemiec, a zatem do tego czasu (czyli szybko) rząd brytyjski powinien wypracować stanowisko wobec przyszłości Niemiec i Europy Środkowej⁷⁴. Do wzmocnienia własnej pozycji negocjacyjnej i postawienia Czechosłowacji w pozycji prawnej równej pozostałym mniejszym aliantom Anglii, prezydent postanowił wykorzystać też fakt wypowiedzenia wojny przez Wielką Brytanię, Finlandii, Węgrom i Rumunii w grudniu 1941 r. W specjalnej nocy z 16 grudnia skierowanej do rządów USA i Zjednoczonego Królestwa rząd czechosłowacki deklarował, iż również ČSR znajduje się w stanie wojny z wszystkimi państwami walczącymi z Wielką Brytanią, Stanami Zjednoczonymi i ZSRS. Głównym celem tego zabiegu było stwierdzenie, iż stan wojny Czechosłowacji z Niemcami i Węgrami trwa już od czasu Monachium, co służyło także podkreśleniu ciągłości istnienia I Republiki⁷⁵. Beneš nie oczekiwał od FO żadnej reakcji, a wręcz obawiał się, aby w możliwej odpowiedzi na notę czechosłowacką strona brytyjska nie powtórzyła wszystkich swych wcześniejszych zastrzeżeń. Jednak właśnie dlatego, aby przez milczenie nie stwarzać wrażenia, iż rząd JKM akceptuje pogląd czechosłowacki, odpowiedź taka — z przytoczeniem wszystkich ograniczeń formułowanych już uprzednio w nocy z 18 lipca — nadeszła⁷⁶.

Od połowy listopada trwały też konsultacje czechosłowackiego MSZ z FO w sprawie wypracowania wspólnej formuły rozwiązania kwestii czechosłowackich terytoriów etnicznie niemieckich. Beneš proponował odstąpienie części terenów zamieszkałych przez większość niemiecką w zamian za transfer znacznej liczby Niemców z ziem pozostałych przy Republice. Brytyjczycy początkowo nie podjęli dyskusji w tej sprawie. Dopiero gdy Stalin w rozmowie z Edenem w połowie grudnia wyraził poparcie dla przedmonachijskich granic ČSR, a sam Beneš był nadal skłonny do pewnych koncesji terytorialnych w zamian za przymusowe wysiedlenia prowadzące liczbę Niemców pozostałych w odbudowanej Czechosłowacji do ok. miliona osób, zachęcono go do sformułowania tego stanowiska na piśmie⁷⁷. W odpowiedzi na te sugestie, prezydent przygotował na początku stycznia 1942 r. *Memorandum o kwestii granic ČSR*⁷⁸, które stało się podstawą dalszych negocjacji z Brytyjczykami. Przede wszystkim stronie czechosłowackiej chodziło o przyjęcie przez FO zasady masowego wysiedlenia Niemców z Czechosłowacji jako integralnego elementu dyskusji o jej kształcie terytorialnym i jako sposobu rozwiązywania tej kwestii. Rozmowy prowadzone w styczniu z udziałem Beneša i Ripki ze strony czechosłowackiej oraz Edena, Nicholisa i Lockharta ze strony brytyjskiej nie przyniosły rezultatu. Anglicy wciąż nalegali na porozumienie z Jakschem w sprawie udziału reprezentacji Niemców su-

⁷⁴ AÚ TGM, fond 38, karton 9, teczka 23, *Rozmluva z Lockhartem (září–říjen)* 20 IX–4 X 1941 r., s. 312–313 oraz fond EB–V, karton 79–82, Anglie III, *Rozhovory pana presidenta se Sir Brucem Lockhartem*, s. 306–309; *Notes on Conversation with President Beneš on 29th December, 1941*, w: R. W. Seton–Watson..., s. 600–601; dokument nr 113, 1941, 13. listopadu, w: *Československo–sovětské vztahy...*, díl. 1, s. 247–249.

⁷⁵ *Prohlášení válečného stavu mezi Československou republikou a státy, které jsou ve válce s Velkou Británií, Svazem sovětských republik nebo Spojenými státy americkými*, w: *Bojující Československo 1938–1945*, Praha–Košice [1945], s. 103; *Nota vlády československé, zasláná spojeneckým vládám, dne 16 prosince 1941, o válečném stavu Československé republiky se státy Osy a jich satelity*, w: *ibidem*, s. 96–102; Wersja angielska (kopia) — AÚ TGM, fond 40/XVIII/14, Anglie, *Nota ČSR spojencům o stavu válečném s Osou*.

⁷⁶ AÚ TGM, fond 40/XVIII/13/18, Nota P. Nicholisa do H. Ripki z 7 I 1942 r. (kopia), s. 366.

⁷⁷ L. Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, vol. 2, London 1971, s. 221–222. Patrz też: dokument nr 130, 1942, 16. ledna, w: *Československo–sovětské vztahy...*, díl 1, s. 276–278; P. M. Majewski, *Dyplomacja brytyjska...*, s. 72.

⁷⁸ Dokument nr 80, z 6 I 1942 r., w: *Češi a sudetoněmecká otázka...*, s. 142–146.

deckich w czechosłowackiej Radzie Państwa, nie chcąc jednocześnie nawet pośrednio uznać Sudetów za część ČSR, dyplomaci czechosłowaccy zaś domagali się stwierdzenia nieważności decyzji dotyczących Czechosłowacji zapadłych w epoce Monachium i uznania jej status quo ante oraz zasady prawnej kontynuacji I Republiki, podnosili konieczność wyjaśnienia stanowiska Wielkiej Brytanii wobec kwestii granic ČSR w perspektywie negocjacji prowadzonych z Polakami w sprawie konfederacji i wskazywali na pełne uznanie, nieograniczone żadnymi zastrzeżeniami, jakie otrzymali od Sowietów. Wobec nieuściępliwości Brytyjczyków Beneš sugerował nawet Lockhartowi, iż w ostateczności także w sprawie granic wystarczy mu porozumienie z Kremlem⁷⁹. Intensywne rozmowy kontynuowano do końca lutego, jednak strony pozostały przy swoich stanowiskach⁸⁰. Mimo negatywnego stosunku FO do postulatów czechosłowackich, których sednem było uznanie przedmonachijskich granic państwa, dyskusja nie została zamknięta, choć w marcu intensywność negocjacji wyraźnie zmalała⁸¹. Beneš wciąż jednak mógł liczyć na pozytywną w przyszłości ewolucję opinii po stronie brytyjskiej, która ze zrozumieniem odnosiła się do zgłaszanej przez niego koncepcji wysiedlenia części ludności niemieckiej z Czechosłowacji, co obok sprawy granic było drugim zasadniczym celem jego dyplomacji. Próba przełamania impasu w negocjacjach, jaką podjął w kwietniu, też jednak zakończyła się niepowodzeniem. Sformułowanie, w którym stwierdzano, by anulowanie Monachium i istnienie przedmonachijskiego status quo — czego domagał się prezydent, oznaczało dla Brytyjczyków akceptację granic ČSR sprzed września 1938 r., na co zgodzić się wciąż nie chcieli. Byli natomiast skłonni zadeklarować, iż rząd brytyjski nie uznaje dłużej umowy monachijskiej, która została zniszczona działaniami samych Niemców 15 marca 1939 r., co z kolei nie odpowiadało poglądom strony czechosłowackiej⁸². Nic zatem dziwnego, iż kolejne spotkanie Beneša z Nicholsem 1 maja sprowadzało się jedynie do potwierdzenia znanego już stanowiska obu partnerów⁸³. W tej sytuacji rozmowy zostały niemal na cały maj zawieszono. Beneš oczekiwał na wynik negocjacji brytyjsko-sowieckich, które miały się zakończyć 26 maja podpisaniem traktatu sojuszniczego o wzajemnej pomocy i współpracy. Ożywił natomiast swoje wystąpienia propagandowo-polityczne, wygłaszając dla słuchaczy angielskich dwa wykłady dotyczące przyszłego,

⁷⁹ Dokument nr 82, z 15 I 1942 r., w: *Češi a sudetoněmecká otázka...*, s. 147–149; R. H. Bruce–Lockhart, *The Diaries of Sir Robert Bruce–Lockhart*, vol. 2, 1939–1965, London 1980, s. 135–136 (zapisy z 15 i 16 I 1942 r.); AÚ TGM, fond EB–V, karton 79–82, Anglie II, *Rozhovory pana presidenta s Edenem. Rozhovor s Edenem 21 ledna 1942*; Patrz też: P. M. Majewski, *Dyplomacja brytyjska...*, s. 72–73; Z. Zeman, op. cit., s. 204; dokument nr 145, 1942, 12. března, w: *Československo–sovětské vztahy...*, dil 1, s. 307.

⁸⁰ Dokument nr 86, z 5 II 1942 r., w: *Češi a sudetoněmecká otázka...*, s. 155–157; AÚ TGM, fond EB–V, karton 79–82, Anglie IV, *Rozhovory pana presidenta republiky s velvyslancem P. B. Nicholsem. Rozhovor s Nicholsem dne 9. února 1942*, s. 222–229); ibidem, kopia noty P. Nicholse do H. Ripki z 28 II 1942 r., s. 178–180. Patrz też: E. Beneš, *Memoirs...*, s. 202–203.

⁸¹ Dokument nr 145, 1942, 12. března, w: *Československo–sovětské vztahy...*, dil 1, s. 306–307; AÚ TGM, fond EB–V, karton 79–82, Anglie II, *Rozhovory pana presidenta s Edenem. Rozhovor s min. Edenem 23 III 1942*; dokument nr 148, 1942, 24. března, w: *Československo–sovětské vztahy...*, dil 1, s. 311–312.

⁸² AÚ TGM, fond EB–V, karton 79–82, Anglie IV, *Rozhovory pana presidenta republiky s velvyslancem P. B. Nicholsem. Rozmluva s Nicholsem dne 9 dubna 1942*, s. 217–221. Patrz też: AÚ TGM, fond 38, karton 8, 21–2/1, *Principles of the agreement*, s. 20 i 24; oraz: *The Answer of the Czechoslovak Government*, s. 26–27. Oba dokumenty nie są datowane. AÚ TGM, fond EB–V, karton 79/2, *Vělká Británie rozhovory 1940, 1942*, raport H. Ripki z rozmowy z P. B. Nicholsem z 17 IV 1942 r., s. 110–114.

⁸³ AÚ TGM, fond EB–V, karton 79–82, Anglie IV, *Rozhovory pana presidenta republiky s velvyslancem P. B. Nicholsem. Rozhovor s Nicholsem dne 1 května 1942*.

powojennego kształtu Europy, w których po raz pierwszy publicznie przedstawił koncepcje wypędzenia Niemców z ČSR⁸⁴.

Udany zamach na namiestnika hitlerowskiego w Protektoracie Reinharda Heydricha, dokonany przez czechosłowackich spadochroniarzy 27 maja, stworzył nowy klimat wokół kwestii czechosłowackiej i pomógł Benešowi w ponownym podjęciu rozmów w sprawie anulowania Monachium. Podczas spotkania z grupą polityków brytyjskich 30 maja w Aston Abbots, wszyscy zgodzili się tym razem z opinią Beneša, iż kwestie terytorialne dotyczące państw Europy Środkowej powinny zostać przez Wielką Brytanię uzgodnione przed konferencją pokojową w zawieranych z nimi porozumieniach o przymierzu i współpracy. Prezydent proponował przy tym przyjąć jako ogólną zasadę, od dawna przez siebie powtarzaną, regułę status quo ante. Była to znamienita zmiana, choć trzeba zauważyć, iż żaden z rozmówców Beneša (Orme Sargent, R. H. Bruce Lockhart, Reginald Leeper, gen. Alan Brooke) nie reprezentował miarodajnej opinii FO⁸⁵. Wkrótce jednak (4 czerwca) doszło do wznowienia rozmów także z Edenem. Beneš przyrównał w nich Monachium do rozbiorów Polski i stwierdził, że musi ono zostać odwołane. Nie upierał się w kwestiach terytorialnych, uznając, iż stanowisko brytyjskie wobec granic w Europie Środkowej jest polityką obowiązującą wobec wszystkich sprzymierzeńców, ale stanowczo domagał się uznania nieprzerwanej prawnej kontynuacji istnienia I Republiki oraz wycofania przez rząd brytyjski zastrzeżenia dotyczącego jurysdykcji władz czechosłowackich nad wyłączonymi spod ich kompetencji obywatelami czechosłowackimi, zawartego w nocy z 18 lipca 1941 r. Eden przyrzekł, że zrobi co w jego mocy, ale niczego konkretnego nie chciał obiecać, co spowodowało oskarżenia Beneša formułowane pod adresem FO o dyskryminację „Czechosłowaków” i zapowiedź, iż uda się z tym problemem bezpośrednio do Churchilla⁸⁶. W ten sposób dyskusja znalazła się z powrotem w koleinach, którymi toczyła się już od początku roku. Beneš godził się nawet na wprowadzenie „w odpowiedniej chwili” reprezentacji Niemców sudeckich do Rady Państwa, ale jedyne, co mógł w kolejnej rozmowie zaproponować mu Nichols, to przyjęcie formuły, iż strona brytyjska nie może „wymazać Monachium” z istnienia, gdyż ono faktycznie się wydarzyło, oraz że ze względu na zobowiązania wobec USA nie może zająć stanowiska w kwestii granic. Proponował natomiast w imieniu rządu JKM deklarację, iż w chwili ostatecznego rozwiązywania tej kwestii nie będzie brał on pod uwagę niczego, co stało się w czasie kryzysu monachijskiego⁸⁷. Jednak w rozmowie 10 lipca z Ripką znowu powtórzył brytyjskie zastrzeżenia dotyczące idei prawnej kontynuacji istnienia I Republiki⁸⁸.

Czerwiec okazał się miesiącem, w którym ogólny klimat wokół spraw czechosłowackich w FO zaczął się istotnie zmieniać na korzyść dyplomacji Beneša. W prowadzonych negocjacjach po raz kolejny otrzymał on poważne — jeśli nie przesądzające — wsparcie ze strony ZSRR. W czasie gdy toczył rozmowy z Edenem i Nicholsem, przedstawiciel sowiecki w Londynie Aleksander Bogomołow złożył na ręce Ripki ustne oświadczenie w imieniu rządu sowiec-

⁸⁴ E. Beneš, *Towards a Lasting Peace...*, s. 19–42.

⁸⁵ AÚ TGM, fond EB–V, karton 79–82, Anglie III, *Rozhovory pana presidenta se Sir Bruce Lockhartem. Oběd se Sergentem, Br. Lockhartem, Leeperem a gen. Brooksem 30 V 1942 –Aston Abbots.*

⁸⁶ AÚ TGM, fond EB–V, karton 79–82, Anglie II, *Rozhovory pana presidenta s Edenem. Rozhovor s Edenem ve F. O. dne 4 června 1942.* oraz fond 40/XVIII/12/Anglie, *Basis of the Agreement*, z 4 VI 1942 r. (kopia).

⁸⁷ AÚ TGM, fond EB–V, karton 79/1, Velká Británie, *Rozhovory E. Beneše 1940–1944. Rozhovor s Nicholsem dne 5 června 1942*, s. 97.

⁸⁸ AÚ TGM, fond EB–V, karton 79/2, Velká Británie *Rozhovory 1940, 1942.* Raport H. Ripki dla E. Beneša z 10 VI 1942 r.: *Velká Británie. Jednání o uznání předmnichovského statu quo*, s. 104–109.

kiego stwierdzające poparcie dla pełnej odbudowy Czechosłowacji w jej przedmonachijskich granicach. Beneš w rozmowie z Władysławem Mołotowem 9 czerwca odwdzieczył się deklaracją, iż ČSR nie będzie uczestniczyła w większej konfederacji europejskiej bez konsultacji z Moskwą, co stawiało pod znakiem zapytania losy planowanego związku z Polską⁸⁹. Równie ważną rolę odegrały wiadomości napływające z Protektoratu, gdzie Niemcy — w ramach represji po zamachu na Heydricha — dokonali krwawych pacyfikacji dwóch miejscowości — Lidic i Ležáków. Informacje te, podchwyczone przez propagandę czechosłowacką, silnie oddziaływały na brytyjską opinię publiczną, której antyniemieckie nastroje pobudzone były także porażkami wojsk angielskich w Afryce i stratami zadawanymi flocie brytyjskiej przez niemieckie okręty podwodne na Atlantyku. Uaktywnili się też przyjaciele sprawy czechosłowackiej w Izbie Lordów, grożąc Edenowi debatą w Parlamencie, jeśli FO nie zaniecha współpracy z Jakschem, i krytykując postępowanie ministra w kwestii sudeckiej⁹⁰. Pod presją tych okoliczności Eden polecił 22 czerwca przerwanie emisji radiowych audycji Jakscha w BBC, a w trzy dni później w towarzystwie Nicholasa spotkał się ponownie z Benešem i Ripką, aby spróbować ruszyć z miejsca sprawę rokowań związanych z cofnięciem uznania dla umowy monachijskiej. Wszystko wskazuje na to, iż Eden szczerze dążył do znalezienia jakiejś formuły „zniesienia Monachium”, która mogłaby być przyjęta przez obie strony. W trakcie rozmowy z politykami czechosłowackimi, w której poinformowano go o przebiegu dyskusji z Mołotowem i stanowisku ZSRS wobec negocjowanej kwestii, zorientował się jednak, iż propozycje, z którymi przyszedł na spotkanie, są już dla strony czechosłowackiej nieatrakcyjne i zdecydował się wcale ich nie przedstawiać⁹¹.

Sklonność do kompromisu w dalszych negocjacjach dotyczących formuły noty brytyjskiej w sprawie cofnięcia uznania dla Monachium wykazał także Beneš, rezygnując z pryncypialnie dotąd stawianej kwestii uznania przez stronę brytyjską zasady nieprzerwanej prawnej kontynuacji istnienia I Republiki, usztywniając natomiast jeszcze bardziej swe stanowisko w sprawie odmowy współpracy z Niemcami sudeckimi w Radzie Państwa⁹². Odpowiadało to ewolucji postawy samego Edena skłonnego rozwiązać ten problem w myśl postulatów czechosłowackich, co Beneš, wyczuwający ogólną zmianę koniunktury politycznej w tej kwestii, bardzo dobrze wykorzystał. W swym memorandum z 2 lipca przygotowanym dla Gabinetu Wojennego, Eden zaproponował, aby rząd JKM oświadczył, iż Niemcy sami zniszczyli porozumienie z 1938 r. dotyczące Czechosłowacji, wobec czego Wielka Brytania czuje się zwolniona z wszelkich wypływających z niego zobowiązań, a rząd brytyjski w przyszłych rozstrzygnięciach dotyczących granic Czechosłowacji nie będzie się kierował żadnymi zmianami, jakie zaszły w tej kwestii w 1938 r. i później. Być może najistotniejszym krokiem Edena w sprawach czechosłowackich było zarekomendowanie rządowi angielskiemu planu Beneša dotyczącego masowego wysiedlenia Niemców z terytorium Republiki, wraz z propozycją zaakceptowania przez gabinet brytyjski samej zasady masowego transferu, jako jednego z głównych narzędzi rozwiązania problemu

⁸⁹ Dokumenty nr 168, 1942, 4. června oraz nr 171, 1942, 9 června, w: *Československo-sovětské vztahy...*, díl 1, s. 342, 348–351.

⁹⁰ AÚ TGM, fond EB–V, karton 79–82, Anglie III, *Rozhovory pana presidenta se Sir Bruce Lockhartem. Rozhovor s Lockhartem v sobotu 13 června 1942*; inna kopia patrz: karton 79/1, s. 99–101. R. H. Bruce–Lockhart, *The Diaries...*, s. 173–174.

⁹¹ AÚ TGM, fond EB–V, karton 79/1, Velká Británie *Rozhovory E. Beneše 1940–1944*, relacja H. Ripki ze spotkania E. Beneša i H. Ripki z A. Edenem i P. Nicholsem 25 VI 1942 r.; R. H. Bruce–Lockhart, *The Diaries...*, s. 179 (zapis z 25 VI 1942 r.).

⁹² E. Beneš, *Memoirs...*, s. 205–206; P. M. Majewski, *Dyplomacja brytyjska...*, s. 80.

mniejszości niemieckiej w całej Europie Środkowo–Wschodniej. Mimo silnej opozycji urzędników Departamentu Centralnego FO minister nie zmienił swego stanowiska i 6 lipca doprowadził do przyjęcia sugerowanych przez siebie rozstrzygnięć przez Gabinet Wojenny⁹³. Naza jutrz zaś spotkał się z Benešem, Masarykiem i Ripką, przedstawiając im własny projekt noty brytyjskiej w sprawie wycofania uznania dla Monachium, zgodny z koncepcją, którą przedstawił na posiedzeniu Gabinetu Wojennego. Na naleganie Beneša, kwestię reprezentacji Niemców sudeckich w czechosłowackiej Radzie Państwa, traktowanej przez rząd brytyjski wciąż jako warunek przyznania nad nimi jurysdykcji, wyłączono z tekstu noty o Monachium i podobnie jak sprawę prawnej kontynuacji istnienia I Republiki postanowiono rozstrzygnąć w przyszłości w innym dokumencie⁹⁴. Okazało się jednak w toku dyskusji na kolejnych spotkaniach pomiędzy Nicholsem a Benešem i Ripką, iż uzgodnienie stanowiska w kwestii jurysdykcji władz czechosłowackich nad Niemcami sudeckimi jest niemożliwe. Obie strony rozważały nawet pozostawienie tej sprawy nierozstrzygniętej, a w FO zastanawiano się, czy w związku ze stanowiskiem strony czechosłowackiej nie powstrzymać się od przekazania jej obiecanego pisemnego oświadczenia dotyczącego zgody na transfer ludności niemieckiej⁹⁵.

Mimo tych trudności do końca lipca udało się uzgodnić treść zasadniczego dokumentu w sprawie wycofania brytyjskiego uznania dla umowy monachijskiej⁹⁶. Wymiana stosownych not dyplomatycznych pomiędzy ministrami Edenem i Masarykiem faktycznie nastąpiła 4 sierpnia, choć oficjalnie datowano je na dzień później. Tekst noty brytyjskiej zawierał odniesienie do stanowiska rządu JKM zajętego wobec spraw czechosłowackich w dokumencie stwierdzającym pełne uznanie rządu ČSR z 18 lipca 1941 r. i w przemówieniu W. Churchilla z 30 września 1940 r., w którym premier brytyjski uznawał porozumienie monachijskie za zniszczone przez samych Niemców. Przypominając wcześniejsze kroki w tej sprawie, rząd brytyjski deklarował ponadto, że „ponieważ Niemcy z premedytacją zniszczyli porozumienia dotyczące Czechosłowacji osiągnięte w 1938 r., w których Rząd Jego Królewskiej Mości w Zjednoczonym Królestwie uczestniczył, Rząd Jego Królewskiej Mości uważa się za zwolnionego od wszelkich zobowiązań w tym względzie. Co do ostatecznego ustalenia granic czechosłowackich, które ma zostać osiągnięte na końcu wojny, nie będzie on ulegał wpływowi żadnych zmian dokonanych w roku 1938 i później”⁹⁷.

W odpowiedzi wystosowanej przez rząd ČSR przyjmował on do wiadomości treść noty brytyjskiej, zastrzegając jednocześnie, iż podtrzymuje swoją ocenę porozumienia monachijskiego wyrażoną w nocie z 16 grudnia 1941 r., co należało rozumieć jako uznawanie, iż umowa podpisana w Monachium była nielegalna i nieważna od chwili jej zawarcia, a I Republika pod wzglę-

⁹³ J. Kuklík, *IV. Dekrety prezidenta republiky*, w: *Kauza: tzv. Benešovy dekrety. Historické kořeny a souvislosti. Čiří české hlasy v diskusi*, Praha 1999, s. 47; P. M. Majewski, *Dyplomacja brytyjska...*, s. 81–83.

⁹⁴ Dokument nr 92, z 7 VII 1942 r., w: *Češi a sudetoněmecká otázka...*, s. 169–171. Tekst projektu Edena patrz: *ibidem*, s. 171 oraz AÚ TGM, fond 40/XVIII/12 *Anglie*, s. 19.

⁹⁵ Dokument nr 93 z 9 VII 1942 r., w: *Češi a sudetoněmecká otázka...*, s. 172–175. Kwestia odwołania umowy monachijskiej przez rząd brytyjski została ujęta w osobnym dokumencie, którego projekt różnił się od propozycji Nicholse z 7 VII jedynie wykluczeniem z niego paragrafu dotyczącego jurysdykcji. — Patrz: AÚ TGM, fond 40/XVIII/12 *Anglie*, s. 21–22 — projekt noty przygotowany przez E. Beneša na podstawie projektu A. Edena z 7 VII 1942 r.

⁹⁶ Dokument nr 94 z 29 VII 1942 r., w: *Češi a sudetoněmecká otázka...*, s. 175–176. Patrz też: E. Beneš, *Memoirs...*, s. 207; AMZV, LA–D, Politické věci, Mnichov–Anglie, oddíl 4, regál 70, číslo 137, s. 46–47.

⁹⁷ Angielska wersja noty patrz: AMZV, LA–D, Politické věci, Mnichov–Anglie, oddíl 4, regál 70, číslo 137 — nota A. Edena do J. Masaryka z 5 VIII 1942 r., s. 29. Czeska wersja noty: *ibidem* s. 1 lub dokument nr 95 z 5 VIII 1942 r., w: *Češi a sudetoněmecká otázka...*, s. 176.

dem prawnym nie przestała istnieć. Notę kończyło zdanie, mające wyraźnie charakter ważnej proklamacji propagandowej podsumowującej istotny sens zawieranego porozumienia, który w intencjach strony czechosłowackiej dla opinii publicznej nie powinien ulegać żadnym wątpliwościom: „Pomiędzy naszymi dwoma krajami porozumienie monachijskie może być teraz uznane za martwe”⁹⁸.

Strona czechosłowacka natychmiast podjęła starania, by maksymalnie wykorzystać osiągnięty sukces. Tradycyjnie już w oficjalnej propagandzie skierowanej do kraju, a nawet w okólnikach wewnętrznych zawierających informację o zawartym porozumieniu, w znacznym stopniu retuszowano rzeczywistość, interpretując ją w sposób maksymalnie korzystny. W audycjach radiowych w BBC do mieszkańców Czech i Moraw Masaryk i Beneš wręcz mówili o istnieniu I Republiki, a mieszając relację o porozumieniu z 5 sierpnia zawartym z Brytyjczykami z wiadomościami o pełnym uznaniu CSR w jej przedmonachijskich granicach i całkowitemu zanegowaniu jakiegokolwiek ważności umowy monachijskiej przez ZSRS, stwarzali wrażenie, iż jest to także stanowisko Londynu⁹⁹.

Wbrew prowadzonej propagandzie E. Beneš był oczywiście świadom różnic, jakie wciąż utrzymywały się w poglądach brytyjskich i czechosłowackich na kwestie prawne związane z umowami monachijskimi. Uważał ponadto, że do sukcesu w prowadzonych negocjacjach w poważnym stopniu przyczynił się nacisk, jaki FO odczuwało z powodu stanowiska zajętego w diskutowanej sprawie przez dyplomację sowiecką. Wahanie Brytyjczyków dodatkowo zwiększało w jego oczach winę, jaką ponosiła Wielka Brytania za Monachium i prowokowało oskarżenia, iż jej postępowanie nadal negatywnie wpływa na stosunek Stanów Zjednoczonych do spraw czechosłowackich. Przy tym wszystkim sam prezydent podchodził do kwestii porozumień monachijskich bardzo emocjonalnie. W przemówieniu radiowym z 8 sierpnia wręcz przyznawał, iż ich odwołanie było jedynym celem wszystkich jego wysiłków przez ostatnie cztery lata. Dodajmy przy tym, że krok ten miał mu pomóc w rozliczeniach z własnym sumieniem i w usprawiedliwieniu własnego postępowania w 1938 r., które bez zniwelowania wywołanych nim skutków byłoby nawet dla niego samego bardzo trudne. Na nim wszak spoczywała główna odpowiedzialność za ówczesną hańbiącą kapitulację państwa bez próby stawiania zbrojnego oporu. Dopiero ogłoszenie przez sojuszników nieważności umów monachijskich pozwoliło Benešowi 28 sierpnia 1942 r. na łamach pisma „Czechosłowak” – wydawanego w Wielkiej Brytanii pod auspicjami stworzonych przez niego władz twierdzić, że w epoce Monachium możliwości „innego, lepszego i słusniejszego postępowania i decyzji nie było. Już ten fakt, że w trzecią rocznicę wypowiedzenia wojny właśnie Monachium jest za zgodą całego świata i ku wściekłości Berlina i Budapesztu uroczyście odwołane (...) jest dowodem słusznego postępowania w dobie kryzysu w roku 1938 i w roku 1939 i przez całe trzy [kolejne] lata”¹⁰⁰.

Akt wymiany not z 5 sierpnia 1942 r. uznany oficjalnie przez obie układające się strony za unieważnienie umowy monachijskiej ciężącej od 1938 r. do tej właśnie pory nad relacjami dyplomatycznymi Wielkiej Brytanii i Czechosłowacji nie kończył wcale dyskusji między nimi ani

⁹⁸ Angielska wersja noty: AMZV, LA–D, Politické věci, Mnichov–Anglie, oddíl 4, regál 70, číslo 137 — nota J. Masaryka do A. Edena z 5 VIII 1942 r., s. 39. Czeska wersja noty: ibidem, s. 2; E. Beneš, *Šest let exilu...*, s. 474–475.

⁹⁹ J. Masaryk, *Volá Londýn...*, s. 184–185 lub idem, *Speaking to my Country...*, s. 102; *Anglie odvolává Mnichov*, w: E. Beneš, *Šest let exilu...*, s. 168–175. AÚ TGM, fond EB–V, karton 79/2, *Velká Británie Rozhovory 1940, 1942*, okólnik J. Masaryka z 15 VIII 1942 r.: *Cirkulární telegram*, s. 115–120; inna kopia: fond 40/XVIII/12 *Anglie*, s. 26–31.

¹⁰⁰ Cyt za L. K. Feierabend, op. cit., t. 2, s. 236–237.

w istocie nie zamykał ostatecznie sprawy Monachium we wzajemnych stosunkach. Utrzymały się też pewne zasadnicze rozbieżności w poglądach obu stron. Dla FO porozumienie monachijskie było zawarte legalnie i zachowywało swą wagę do 15 marca 1939 r., kiedy to zostało znieszone działaniami samych Niemców i w wyniku tego przestało wiązać w czymkolwiek rząd JKM. Dla dyplomacji czechosłowackiej Monachium było zaś nielegalne i nieważne od samego początku i nigdy w istocie jej do niczego nie zobowiązywało. Obie strony wytrwały na swych stanowiskach także po wojnie, a opinia Foreign Office w tej sprawie została jeszcze raz potwierdzona przez brytyjskiego ministra spraw zagranicznych Michaela Stewarta podczas jego wizyty w Pradze w kwietniu 1965 r.¹⁰¹

Great Britain in the Diplomacy of Edvard Beneš (October 1938–August 1942)

Dr. Edvard Beneš the last president of the First Czechoslovak Republic decided to leave the country and went on exile just after the München agreement in September 1938. He hoped to be able to act for the restoration of Czechoslovakia. Still some room for his political activity was opened not earlier than after March 15th 1939 when the Germans had entranced Prague thus having crushed the München agreement. From the very beginning he aimed to create a kind of Czechoslovak Government in exile and if possible to reconstruct the entire political structure of the Czechoslovak state temporary abroad. He maintained the First Czechoslovak Republic was still existing and according to it's constitution and it's law had never ceased to exist. There were however some obstacles that disturbed him and his political supporters to achieved those aims. At first there was a split within the ranks of the Czechoslovak emigration as regards the person who ought to be a leader. Štefan Osuský and Milan Hodža — both Slovak politicians supported by the French government — were developing a strong opposition against Beneš leadership in the Czechoslovak national movement in exile. Due to that opposition combined with the unfavourable attitude of the British and the French authorities Beneš failed in his attempt to create the Czechoslovak government in exile just after the outbreak of the war in September 1939. Still Czechoslovak exiles managed to obtain the recognition of the Czechoslovak National Committee by two allied governments (French in November, and British in December). Beneš had to wait till July 1940 when the military catastrophe of France destroyed the political position of his opponents. Still even than however the British announced the recognition of the so called Czechoslovak Provisional Government, they refused to admit the uninterrupted existence of the Czechoslovak state, the jurisdiction of that government over the Suddeten Germans and the recognition of its former borders too. Whole next year Beneš took up the attempts to eliminate the adjective Provisional and obtain the full recognition for the Czechoslovak Government. It was the German attack on the USSR on June 1941 and the Soviet support for the Czechoslovak demands that eventually made British Government to grant on July 1941 full recognition for the

¹⁰¹ J. Dejmek, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. Století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*, Praha 2002, s. 255–256; J. Kuklík, *Londýnský exil...*, s. 130; idem, *Oduznání mnichovské dohody za druhé světové války*, „Historie a vojenství“ 2/1997, s. 63; w innym opracowaniu J. Kuklík podaje jednak też 1966 r. jako datę wizyty M. Stewarta — idem, *Spory o platnost mnichovské dohody*, w: *Kauza: tzv. Benešovy dekrety...*, s. 34.

Czechoslovak Government and Beneš himself as the President of the Czechoslovak Republic in exile. Still all the reservation that had been made in July 1940 were sustained in July 1941. Even after long diplomatic negotiations which were finally ended in August 1942 when British Government proclaimed to be not influenced in his further policy by München agreement any more, it still refused to guarantee any Czechoslovak frontiers and to recognise the uninterrupted existence of the First Czechoslovak Republic.